

Дагъыстанлы къатын

6/2021

АДАМЛАР. ТАВЛАР. ДАГЪЫСТАН

БОТЛИХ-РАХАТА

ЯШАВ

МАГЬА ЭКИГИЗ
ДЕ ТАРЫКЪСЫЗ!

КАСБУСУНУ УСТАСЫ

ЭСЕН-АМАН ТУРУГЪУЗ!

ПАГЬМУЛАР

ЙЫР СЕНДЕН
БИР ДЕ АЙРЫЛМАС...

С Новым
годом!

Барча
цүнсэ
цинх!

Цийн ёс
мубаракрай!

Баркула
Цияб сонг!

Цийн ёс
мубарак ибнири!

Коюмын
жырын
зэрэг
хүчүү болсун!

Сады дурсгалын

РЕДАКТОРНУ СЁЗЮ

ЯШАВ УЗАТЫЛА...

Aрадан бирдагы йыл ойтди, авур, къайгылы йыл деп къошар эдим.

Гетген йылны ахырында биз пандемия булан байлавлу пашман агъвалатлар артда къалар ва яман тюшню йимик эсге ала турарабыз деп инана эдик. Амма биз къарвлалагъан күйде болмады! Намарт аврув яшавун къыркъынланы гъакъындагы билдиривлер, дав майдандан гелеген къагърулу хабарлардай чалына. Хыйлы ювукъ адамланы, танышланы ахырынчы ёлuna салдыкъ...

Тек яшав узатыла! Бизде ону гъакъыллы ва даймлик законларына инаныв ойлуген. Янгы йыл-рагымулукъын йылы боллар деген умут яшай ва тюзюн айтгъанда, адамлар ругъдан тюшмей. Неге тюгюл, теренден ойлашып къарасанг, бизин яшавубуда-инени учунда, янгыз орус ёммакъдагы Кащейникинде тюгюл...

Негер бугюн биз сюонебиз? Къачанда гъаманда йимик сююне гелген затлагъя: яшларыбызгъя, торунларыбызгъя, гүнгө сюонебиз, гёкшамарал гюзню гёzel ренклерине, биринчи къар учгъунлагъя...

Дагъы да биз яшавну яратагъян, шону рагымулу ишлери булан толумлаштырагъян ва байындырагъян яхши адамлагъя сюонебиз, сёзю де, иши де рас гелеген, бары да дюньяны ойзюнью пайдасына бурма, къоллама къарамайгъян. Олайлар

баргъан сайын сийрек ёлугъягъян болуп бара деп эсигизге гелгенде, пашман ойлагъя дёнесен, ойзюнгю аркъатаявунгну тас этгендей гъис этесен. Тек къаравулламагъан күйде, шолай адамгъа къаршы болуп къалгъанда-инаныв къайта, гючлене.

Бираз алда биз Акъуша районну Муги деген юртунда командировкада болгъан эдик.(материалны бу номерде охума боласыз) ва тизив адам булан таныш болдукъ-Къурбанов Агъмат Магъамматсайитович. Алда школада дарслар юрюютп гелген. Гъали юртгъа гирип гелеген ердеги къаладагъы музейни директору. Бизин янгы танышыбыз ойзюнью айланасында къургъан дюнья тамашагъя къалдырды. Иш янгыз къалада ачылгъан музейде тюгюл, ондагъы анадаш ерлерини тарихине бакъгъан якъдагъы-дазусуз сюов. Агъмат абзарында яралангъан, учуп болмайгъан къувнү сакълайгъаны, сав этме къарайгъаны гётеринки гыслерингегъис къоша, ону адамлыкъ янларын ачыкъдан гёrsете ...

Аявлу охувчуларыбыз! Янгы йыл-бaryбыз да учун яшишлыкъланы йылы болсун!
Яшларыгъыз, торунларыгъыз эсен-аман турсун! **Ожакъларыгъызыда паражатлыкъ ва насиپия тиксин!** **Янгы йылыгъызы күттүлү болсун!**

Наида КЕРИМОВА

НОМЕРДЕ БАР:

«ОХУМАСАГЪЫЗ ЯРАМАЙ!» 11

Сёз ёругъуна эсгерип къоймагъя ярай, «Кавказский стильни» артдагы фестивалында белгили россиялы модельер Вячеслав Зайцев де ортакъчылыкъ этген эди. Ол опуракъ эскизлер ойтесиз пагъомулу, ойр профессионал даражада этилгенин айрыча эсгерген эди. Шону жюрини членлери де эс этди.

ОҮРЛЮК 27

У. Мейланова Европаны Лингвистика Атлас комитетини башчысы болгъаны да ону иммунъядагы абуру гъакъында шагыт эте. Ондан къайры, СССР-ни хыйлы илму советлерини члени этилип сайлангъан. Россиядагы доктор диссертацияланы якълавнусоветлерини членидеболгъан. Ол милли тиллени ойсююне багышлангъан хыйлы халкъара, совет ва россия илму конференцияларда ортакъчылыкъ этген.

МУГИГЕ САПАР 32

-Шо бары да зат-мени бойнумда. Мен мунда яшайман, къонакъланы къаршылайман, чай беремен, юрту тарихи гъакъында хабарлайман,-деп узата Агъмат.
-Бираз алда яраланып, учуп болмайгъан къувнү тутгъан эдим. Огъар абзарда айрыча ер этгемен. Сав болгъанда йибережекмен.

ЭСЕН-АНАМ ТУРУГЪУЗ 36

-Мени тизив агълюм бар, биз дайм гъар-бир этеген ишибизде, хыялларыбызда бир-бирибизни якълайбыз. Эрим Къазихан, гюнагъларындан Аллагъечсин, Къарабудагъент район суда ишлеген, мен тул болгъанча биз нече де наисипли яшадыкъ. Ол таза ва намуспу адам эди. Денгизде если къатынгишини күттүләраман деп, батылып ойлду. Уланларым яшавда ойз ерин тапгъаны хыйлы бола.

ТАРИХ ВА ТАРИХЧИ. ЭЛМИРА ДАЛГЬАТ

Бу йыл белгили алим, Кавказны тарихин ахтарывчы, тарихи илмуланы доктору, профессор, ДФИЦ РАН-ны тарих, археология ва этнография институтуну бёлюгюню заведуючийи, ДР-ни ат къазангъан илму чалышывчусу, 100-ден де артыкъ илму ишлени автору Элмира Муртузалиевна Далгъат оъзюню юбилейин къаршылай.

Элмира Далгъат булан биринчилей таныш болгъанда, гъар адамны лап да тамашагъа къалдырагъян зат—ону гъайран, жагыл, исбайы тавушу! Алимни тавлар элибизни къужурлу, гёрмекли агъвалатлары булангъы тарихи гъакъындагъы лекцияларына студентлер къулакъасып, шып болуп тынглай десем, бир де къопдурув болмас.

Тек тюзюн айтгъанда, ону республиканы оътген-битген яшавуна байлавлу билимлерини оър даражасы биревде де шекликни тувдурмай. Мен ондагъы элине, ону пагъмулу ва къоччакъ адамларына, усталарына бакъгъан якъдагъы гъакъ герти сюовге сукъланаман.

Лакъырдашым алдагъы яшав-турушну гъакъында хабарлайгъанда, бары да зат сени гёз алдынга гелип токътай: муна къатынгиши чалт ва уста къоллары булан хамур баса, муна эшек аркъасында агъач байламны ташып бара, муна жагыл къызылар бырынгъы йырланы йырлай туруп, тав бетлердеги отну ора... Олагъа шо гъюнер ва мердеш аналарындан ва улланаларындан къалгъан. Демек, девюрлени, наслуланы байлавлугъу асрулар бою уъзюлмей гелген.

Дагъыстанны тарихин ачыкъ, ким де тюшонер иймик калималар булан англатып болмакъ—шогъар да

пагъму, айрыча бажарывлукъ ва инг алдын элине сюов тарыкъдыр. Хыйлы йыллар Элмира Далгъат оъзюню билимлери булан шо гысни оъсюп гелеген наслуда да тувдурма къарай. Ону артдагъы илму ахтарывларыны гъакъында айтгъанда, профессор Дагъыстанда XIX асрунун экинчи яртысында шагъарланы оъсювюнен байлавлу уллу монографияны онгарып тура. Ондан къайры, алим аспирантланы гъазирлей, ДГУ-да студентлеге хас курсланы охуй.

Пачалыкъ ону кёп йыллыкъ къайратлы загъматына оър къыймат берген. Биз ону бары да белгилери ва савгъатлары гъакъында оърде эсгерип гетдик. Элмира Муртузалиевна бугюн бизде къонакълыкъда ва ону булангъы лакъыр сизин тергевюгюзю де тартар деп умут этебиз.

—Негезизин тарих иштагъландырды? Незат шогъар себеп болуп токътады?

—Мен Сергокъаладагъы орта школада охуйгъан вакътилеримде адабият ва тарих дарсланы бек сюе эдим. Шо, озокъда, инг алдын мени музалимлеримни—Мариям Шариповна Магъамматованы ва Запир Азизович Азизовну яхшылыгъындан амалгъа гелди. Музалимлелеге бакъгъан якъда мен оъзюмню насилипи адамгъа гъисаплайман.

Менде гуманитар илмулагъа сююнню түвдургъан олар эди. Уюбюзде атам-анамны къасты булан орус ва Европа классиклени бары да аслу асарлары жыйылгъан эди. Мен шоланы барысын да охуп чыкъым. Тек шо да магъа азлыкъ эте эди. Шо саялы дарслардан сонг, хыйлы заманымны китапханада ойтгере эдим.

Шоланы мен 1968-нчи йылда гюмюш медальгъа тамамладым. Шо заман мени гележекдеги охувумну масъаласы арагъа чыкъды. Атам Муртузали Алибекович Дағыят мен врач болгъаны сюе эди. Олар бизин тухумда аз тюгюл, амма медицина мени иштагъландырымай эди. Мен атамны агъасы Абдурагым Дағыятны «Инкылапны оыртенинде» деген китабын охугъанда, тарихчи болажакъман деп токъташым. Абдурагым амай гетген заманланы гъакъында тизив лакъыр этип болагъан адам эди, Дағыстанны тарихин бек яхши биле эди. Ол мени якълады.

Мен 1968-нчи йылда ДГУ-ну тарихи факультетине тюшме къарайгъанда, бир ерге 12 адам бар эди. Тек мен шо сынавдан да устьюнлю кюйде оытдюм. Дарс беривчөлеримни Дағыстан тарихчилени тамазасы Р. М. Магъамматовну, профессорлар: Н. П. Эмировну, В. П. Егорованы, Ф. З. Феодаеваны, Ш. Б. Арчилевни, М. Р. Ражабовну, В. П. Дзагурованы ва башгъаларын бүгүн де уллу гюромет булан эсге аламан. Биз оланы лекцияларына авзубузну ачып тынглай эдик.

Охувдан мен сююнч ала эдим, жамият ишлеге де заманым къала эди. Курсну комсоргу гисапда ёлдашларым булан бирче факультетни оыз башына чалышагъан кружогунда, спорт ярышларда ортакъылыкъ эте эдим. Яйайларда консерво заводларда, юзюмлюклерде загъмат тёге эдик. Университетде яшав «бокъурай» эди.

Дөртүнчю курснұ битдиргенде, мени вабирдагъызы, янгыз бешлеге охуйгъан студентни Ленинграддагъы университетте бакъырдылар. Темирқазыкъ тахшагъарны оыр охув ожагъын къызыл дипломгъа тамамладым ва университетиянында ишгөреген аспирантурада кандидатлыкъ ишимни якъладым. Алим гисапдагъы чалышувумну 1978-нчи йылда Дағыстанны тарих, тил ва адабият институтунда башладым. 1992-нчи йылда институт экиге бёльондю. Арадан эки йыл оытюп, филология илмулары доктору деген атгъа ес болдум. Докторлукъ ишим сабанчы ағылолени инкылапдан алдагъы яшавуна бағышланғъан эди. 90-нчи къыйын, пасат йылларда илму ахтарывларымдан къайры, Магъачқылаладагъы 22 номерли школада дарслар юрюте эдим. Сонг университетде лекциялар охума башладым, магъа профессор деген ат берилди.

Гъали институтнұ «Дағыстанны янгы тарихи» деген бёльюнене башчылыкъ этемен. РАН-ны Дағыстан федерал ахтарывчұ центрында магъа аты айтылгъан алимлер В. Г. Гъажиев, М. А. Ағъаларов, С. Ш. Гъажиева, А.Р. Шихсайитов, Г. Г. Османов, Г. Ш. Каймаразов, М.О. Османов булан ишлемеге, олардан сынав алмагъа наисип болду.

–Тарих–шо документлер, къольязмалар, агъвалаттар, адамлармы?

–Мени къаравумда, тарих–лап къужурлу гуманитар илму. Неге тюгюл, о адамны, инсан жамиятны ахтара. Ону ойтген заманлардагъы экономика, политика, мада-

ният тармакълардагъы чалышывун гёрсете. Алимлеке шо сен айтагъан архив документлерден, къольязмалардан ва оызге ерлерден алынгъан маълуматлардан пайдаланма тюш.

–Алдагъы ва гъалиги заманланы алсақъ, сиз оызлеге айрыча гюромет этеген белгили адамлар кимлерdir?

–Ойтген девюрлени алгъанда, мен Кавказны наместникин граф Илларион Воронцов-Дашковну айрыча эсгерер эдим. Ону шо къуллукъга 1905-нчи йылда Николай пача белгилеген. Четим, гъарасат заманлар эди. Тек ол бажарывлу башчы гисапда баш гёттерме гъазир ерли халкъланы рагъатландырма бажаргъан. Кавказлылагъа гюромет булан янашгъан. Оызюне инанылгъан крайны экономикасын ва маданиятын оысдюровде уллу къо-

шум этеген. Ону заманларында дағыстан сабанчылар бийлени алдында гъылышынан азат этилген. Ону булан бирче чалышгъан генераллары бириси оызюно эсге алывларында Дашковгъа булат къыймат бере: «Мен шо адамны гъакъында нечакъы яхшылыкълар айтсам да, азлыкъ этежек. Бойлу-сойлу, гъакъыллы ва лап тамашасы, шонча да бай болуп–оьтесиз сабур-саламат адам».

Бирдагъы мен Магъаммат Магъамматович Дағыятны эсгерер эдим. Ол Дағыстанда биринчилерден болуп хас оыр билим алгъан врач эди. XIX асрунан 70-нчи йылларында Германияда охугъан. Бириңи орус инкылапында йылларында «Бютюн Кавказ» ва «Кавказны сеси» деген газетлени чыгъаргъан. М. Дағыят 1912-нчи йылда Дағыстандан Пачалыкъ Думагъа депутат этилип салланғъан. Ону сиптечилиги булан къабул этилген заңға гёре, 1913-нчу йылда 70 минг харлы сабанчылар эркинликни алгъан.

Бизин заманнны тарихи чалышывчуларыны гъакъында айтгъанда, озокъда, 90-нчи йылларда республиканы Пачалыкъ Советине башчылыкъ этип гелген Магъаммати Магъамматович Магъамматовну атын тутмайлы болмайман. Ону гъаракаты, къасты, тавакаллыгъы булан шо йылларда Дағыстан къанлы очешивлеге тарымай бирлигин сакълады. Дағыстанлылар шону бир де унутмажакъ.

Бирдагъы дағыстан врачлары гъалиги заманны иgitlerine санайман. Оызлени савлугъуна, яшавуна

къоркъунчлукъ бар экенни биле де туруп, адамланы ойлюмден къутгъара. Олагъа эсделик салыв—оланы къоччакълыгъына этилген къайтарышгъа санайман.

—Дагъыстанлы къатынланы алдагъы ва гъалиги яшавун тенглештиргенде, не йимик алышынывланы эс этесиз?

—Алдагъы яшаву тынч тюгюл эди. Уйню юрюте, яшланы тарбиялай, авлакъда ишлей, гъайван-малгъа къарай, согъа, тиге ...

Дагъыстанда XIX асруда болгъан сапарчылар тавлар элинде аслу ишгүч къатынлар болгъан деп эстере. Гече таба, совет гъакимиятны заманларында къатынланы гъалы къолайлашма башлады. Олагъа билим алма, гъар тюрю ёлбашчы къуллукъларда ишлеме, жамият чалышыв булан машгъул болма ёллар ачылды. Оланы ихтиярлары закон булан якълана эди.

Артдагъы 20-30- йылны ичинде гъал яхшы якъгъа алышынгъан деп айтма болмайман. Бир-бир ата-аналар къызлары школагъа юрюгенни сюймей. Шо буса олагъа гележекде яхшы касбугъа ес болма имканлыкъ бермей. Гъали эренлер эки-үч къатын алагъан мердеш де янгыртыла геле. Мени гъисабымда, шо Дагъыстан артгъа багъып юрюйгенликге шагъатлыкъ эте. Гъали къатынлар уй къуллукъ булан доланып, охума, билим алма, касбугъа уйренме тийишли гөрмейлер.

—Дагъыстанны оyzтөрчелиги не затда, айрокъда гъис этиле?

—Мен ойлашагъан күйде, Дагъыстан янгыз Кавказда тюгюл, бүтөн Россияда оyzтөрче регион гъисаплана. Дагъыстангъа инкъылапдан алда «Кавказны устаханасы» деп негъакъ айтылмай эди.

Артдагъы эки йылны ичинде Россия оyzю учун Да-гъыстанны янгыдан ачды. Туристлени тавлар элини заманлагъа кар болмай гъалиде сакълангъан мердешлери тамашагъа къалдыра. Дагъыстангъа оyzтөрчеликни адатлагъа ва халкъ саниятлагъа аминлигин сакълагъан адамлар бере.

—Гъали буссагъат илму тармакъда не болуп тур?
Сизин пикругъузуну билме сюер эдик?

—Бүгүнгү Россияда илму СССР-ни даражасындан кёп арек. 90-нчы йылланы ичинде уылкени илму-ахтарывчы гючлери дагъытылды. Алимлени алапалары аз эди, шо буса бир нече ерде ишлеме борчлу эте эди.

Гъали гъал бираз къолайлаша бара. Алапалар гётерилди. Европада ва Америкада йимик илмуну ойр билим булан бирлешиви юрюле. Эгер де, алда инг башлап монографияланы языв талап этиле эди буса, гъали ахтарыв ишинг бир алдын тыш журналларда чыкъмагъа герек.

Илмуда гъалиги электрон технологиялар эркин күйде къоллана. Китаплар, архив документлер де электрон къайда да топлана. Шо алимлөгө еринден туруп архив материаллар булан таныш болма имканлыкъ бере, ишин шайлы чалтлашдыра.

—Маълумат къуралланы чалышывуна нечик къыймат берер эдигиз? Гъар тюрлю ойланы, пикруланы туулунувунда оланы таъсири нечикдир?

—Гъалиги заман эсги маълумат къураллар: газетлер, радио, телевидение янгы къайдалағъа, Интернетте гёчे. Къайсы маълумат къуралны да аслу борчу—янгылықълар булан таныш этегенден къайры, ватандашланы умуми билимлери, англавларын артдырмакъ. Интернетни жамият пикруну түвдурма имканлыкълары артыкъ. Тек башгъа янындан ялгъангъа, бугътангъа эркин ёллар ачылып къалды. Алда шогъар цензура тогъас сала эди. Гъали бир дазу да къалмагъан.

—Ағылгюзню, ювукъ адамлары гъызыны гъакъында да айтсағызы арив болар эди?

—Мени атам Муртузали Дағыят—даргили, анам Евгения Болоткина—орус. Акъуша школада ишлейгенде таныш болгъан. 1958-нчи йылда Сергоқъалагъа гёчген. Атам онда педучилищени директору эди, анам буса химиядан дарс бере эди. Мени эки гиччи къызардашым бар—Наида ва Лиана, экиси де врачлар. Атамны умуту яшавгъа чыкъылан. Наида— Магъачкъаладагъы поликлиникинин заведующийи, Лиана Тула областда ишлеи.

Мени яш йылларым нече де наслипли эди. Атам-анамны сюювю ва гъайлы янашыву, биринчи класдан тутуп жан айрылmas къурдашларым Розаны ва Жаннаны сыр чечивлери, къужурлу китаплар, пионер отрядлар, КВН... Къайсын-бирисин эсгөрейим. Барысын да сююне туруп эсге аламан.

—Элмира Муртузалиевна, бизин охувчуларыбызгъа не ёрап эдигиз?

—Инг алдын савлукъ. Дагъы да анадаш ерлеригизни, тухумугъузуну, юрутгъузуну тарихин ахтарыгъыз, билигиз. Озюгъзни ата-бабаларыгъыздан башлагъыз, олар нечик яшагъан, нени булан машгъул болгъан. Оланы не зат сююндюре эди, не зат талчыкъдыра эди. Гъар ағылуюн наслудан- наслугъа бериле, узатыла гелеген оyz тарихи бар. Табыгъыз, язып алыгъыз, торунларыгъызгъя, яшларыгъызгъя хабарлагъыз. Шолай олар бизин умуми тарихибизни, оyzлени ағылю мердешлерини варислери экенине тюшюнежек.

**Лакъырлашыывуну юрютген
Сулгият БУЛГЬАЕВА**

Халкъны инг уллу байлыгы...

Ана тиллеге байлавлу биз гъар гюн йимик эсгере турабыз. Ону биз гёзюбюзню бебейи йимик къораламагъа герек-биз. Ана тил—миллетни къаны, жаны, юргеги, эси, ругуу, тыныш алагъан гъавасы, маданияты. Бу гъайранлыкъланы тас этгенлер, дюньяны бар яхшылыгъындан магърюм, дангыллыкъларда яп-янгыз къалгъан адамлагъа ошажакъ.

Тилден айрылсакъ, тиуп тамурларбызыдан къыркъылжагъыбызыны унутма тюшмей. Тамурлары кёкге багъып айлангъан, къуругъан терекге парх бережекбиз. Шо саялы да ожакъдан тутуп сабийлеке тилни уйретгенден къайры, яшлагъа ону гёзеллигин сездирмеге, сюймеге, къанына сингдирмеге герекбиз. Тил маданиятны гюзгюсю демеге ярай. Шондан таба къарап, биз янгыз айланабызыны тюгюл, халкъны намусун, къылыгъын, адатларын, милли хасиятын, байлыкъларын гёребиз.

Артдагъы йылларда милли тилени, культурабызын сакъламакъ муратда гъар йыл Дагъыстанда октябр айны 21-нде байрам болагъанына уйренип турабыз демеге ярай. Шо гюн бизин бары да районларбызында да гъар тюрлю чаралар ойтгериле. Школаларда ачыкъ дарслар, клас сагъатлар, журналистлер, язывчулар, шаирлер болан ёлугъувлар, крае-

ведческий музейлеке экскурсиялар, китап выставкалар, конкурслар, тематика ахшамлар бола.

Бу йылда Магъачкъаладагъы Милли китапханада «Халкъны инг уллу байлыгъы—ону маданияты ва тили» деп Дагъыстан маданиятыны ва ана тиллерини гюнүнө багъышлап фестиваль ойтгерилди. Шону аслу мурады—ана тиллени оьсдюрмек, яшланы ваяш наслуну юргинде шогъар бакъгъан сююнью уяндырмакъ, адатларыбызыны, асил мердешлерибизни янгыртып, оланы халкъ арада, гъатта дюнья ольчевлеринде яймакъ.

Шо фестивальда Дагъыстанны бир нече районларындан баргъанлар ортакъчылыкъ этгенлер. Олар гъариси оъзлени тиллеринде шиърулар охугъанлар, йырлар йырлап, милли опуракълары болан чыгъып, бийип, байрамгъа оъзтэрече ренк бергенлер. Шонда Къарабудагъент районну къошумун айрыча эсгермеге ярай.

Айтагъаным, Къарабудагъент район къачанда гъар-бир жамият, маданият агъвалатлагъа стишмей къалмагъан. Шонда районну библиотека къурумуну начальники Аминат Сотавова, культура, яшёрюмлер, туризим бёлюкно начальники Наида Мурзаева, Гъели юртну маданият къаласыны директору Кюсюм Халилова ва оъзге яратывчулукъ къуллукъулар мекенли къурулгъан концерт программысы булан чыгъып, фестивальны жанландырып, къаравчуланы гётеринкли хас урувларын, сюювон къазангъанлар. Олар бырынгъы бизин къумукъ адатлары гёрсетип, бары халкъгъа, оъзге миллетлеке бекта сырэтген. Шонда Дагъыстанны халкъ артисткасы Зоя Чунаева оъзююн къурч тавушу булан йырлап, жыйылгъанланы ругъун, гёнгюн гётерген.

Шо агъамиятлы агъвалатда Къарабудагъент юртну бир номерли школасыны охучулары ана тилде чебер кюйде шиърулар охугъанлар.

Эгерде, биз болгъан чакъыяшланы къуршап, шулай маъналы, пайдалы чаралар, ахшамлар, ойтгеретурсакъ, балики, сабийлени, яши наслуну юргинде ана тиллеге, аталарабыздан къалгъан адатлагъа бакъгъан сююнию уятмагъа болур эдик!

ПАХУ БИЙКЕ

Йыр юрекли Вазипат

Вазипат школагъа юрюйгенде башлапгъы класлардагъы муаллими бу къызыны тенглилерinden башгъалыгъы барны, сёзге дилбарлыгъын эспей. Бара-бара туруп, Вазипатны йырлама гъюнери барына, ону оъзгелеге ошамайгъан назик тавушу класны янгыртып къоягъанына, савлай школа шагъат бола. Гичиден тутуп атасы Шайыхны терскъомузну согъагъанына, кюйлерине, ангына тергев эте туруп, Вазипат да йыр денгизни теренине чомулма къаст эте.

Эртен-ахшам радиодан сёйлейген директор Галя Бекболатованы тавушун чыдамсыз күйде къаралуулай. Вазипаттъя йыр-төлөжек яшавну кюрчюсю болма герекни ол оъзю де къайдан билсин. Хасавюрт орта школада охуйгъан вакътилерinden тутуп ол чебер иш гёрген кружокну башлапгъы ортакъчысы, сонгъа таба буса ону орта багъанасы болуп токътай. Дарслардан сонгбайрамлагъа гъазирликтөрөлөген вакътилердегъар гезик анасы Маликат: «Къайда бара-сан?»—деп къызына сорай бола. «Чебер иш гёрген кружокгъа бараман, мамам, мен онда йырлайман»,—деп, гъартырет къызы жаваплангъанда ана: «Уйлеке шере берилмеген, акъчалыкъда сув битип бара, муну юрюшлериден безгенмен, йырларындан ялкъыгъанман. Аман йырларынг къалсын артынгда, битгендөкъ тез уйге къайт!»—дайген Маликатны дайм адатлы айтылагъан сёзлерине Вазипат чы нечик де, ону артындан гелген къурдаш къызылары да уйренчили болуп битгенлер. Маликат оъзю тышындан гишиге сыр билдиреген къатын тюгюл, тек ичинден буса къызы Вазипатдан къувана. Ол нече-нече хоншу къатынлагъа: «Вазипат еринде атасы Шайых, шюшгүргөндө бурнундан тюшүп къалгъан, булагъа йыр-йыбав буса гъеч затда да не къызыны, не атаны къулагъы ёкъ. Шайых чы темир уста, чёрекге зат чыгъара, бунаухыры-артынебола экен

гъейлер»,—деп къайнашып да йибере. Ана гъар заманда да-ана. Ачувланды буса битди. Шо саялыдыр дагъы къумукълар: «Гюнню янында-иссилик, анаты янында-яхшылыкъ»,—деп айтгъаны да.

Орта школаны тамамлагъан сонг, клас ёлбашчысы Рабият Атаевна Вазипаттъя не музыкалы училищеге, не күльтпросвет училищеге бармакъны таклиф эте ва экевионю де ойлары бир иимик раслангъаны сюондюре. Оъзю охутгъан, йырлама пагымусу яхши ачылып битмеген къызгъатенглилери иимик орта билим булан дазуланып къалмагъа ярамай. «Пагыму Аллагъдан гелген буса да, ону да уьстюнде ишлей турмагъа герек. Ёгъесе, о къоллангъан бичакъ иимик тот басып, топас болуп къалмакъ бар»,—дей огъар школаны директору.

Вазипат, атасы Шайыхдан илгъам алып, терскъомуз соқым бажарагъаны да яш къызыны маданият-ярыкъландырывчу училищеге тюшювюне хыйлы кёмекэтэ. Мундатюшгенлени билими толу болгъандан къайры, йырламагъа да, согъувалатларда макъам чыгъармачъ да гъюнери болмагъа герек.

Бу охув ожакъда буса пагымуланы шо янына аслу тергев бериле. Шогъар гёре, Вазипат оъзю сайлагъан охув ожакъга бир урувда къабул этиле. Вазипат шат. Вазипатны аягъы ер тутмай. Ол-тахшагъарны охув ожакъларыны студенткасы. Къыйынлыкъ-

лагъа чул бермей уйренген къыз, гечесин-гюнүн бир этип дегендей, охувгъа къарыша. Биринчилей, ол училишдө дюньягъа аты айтылған Моцартны, Бетховенни, Чайковскийни чебер асарлары булан таныш бола. Олардагъы сигърулу макъам юртлу къызыны гъайрангъа къалдыра. Ял алмагъа юртгъа гелип, бавгъа гиреген гезиклеринде къушланы чарнавлары да, елни шыбышлаву да, кёллдердеги бакъаланы гюрүллевлери де Вазипаттъя симфония оркестри макъамы иимик чалына.

Яшав шолай зат. Бир яягъынга оъбиюш берсе, биревю яягъынга къапас савгъат этмеге гъап-гъазир тура. Яш къыз Вазипаттъя да, эсде ёкъ ерден гелечилер гелип, охувун заочно узатма тюшүп къала. Сайки, ону атасы Шайых ювугъуну уланына: «Авлетимни яхшылыгъын гёзюмни тирисинде этмеге сюемен»,—деп, Вазипатдан изнусуз бережек-алажакъ да болуп битгенлер. Мелте къыз кёп сюеген атасына къаршылыкъ билдирип оъсмегенге гёре, юрекде тююн булан разилешмеге тюше. Гъали, энниден сонг, Вазипаттъя ағылю аваралар булан бирге охув масъалалар да къушула.

Тек, Вазипат яшавгъа чул берип, янчылып, оълюп-сёнюп уйренгенлерден тюгюл. —Мен, —дей ол бизин булан лакъыр эте туруп,—оъзюмни кюлкюм булан бары къыйынлыкъланы енгме бажардым. Яшав-лентагъа язылгъан

кино, ондан бир гёрюнүшню де гьеч бирадам тайдырыпда, огъар бирзатны кьюшуп да болмай. Шо саялы оъзюнгню барлыгъынга, авлетлерингни на-сипли экенине, дюньяда паражатлыкъ, элде эркинлик барына шюкюр этип, къуванып яшамагъа герек. Биревлер тюймесин тюшюрсе де, къайгъырлып, руғьдан тюшюп яшайлар. Башгъалар бар тюесин тас этсе де, эсине де гел-мейген. Сен нечакъы къайгъыргъан булан гетген заттъя гьеч ким бир зат да къошма болмай. Шюкюр Оъзюне, уланларым Эльбрус, Казбек, къызым Эльмира, оланы авлетлери—агълюм Умарпашадан къалгъан аманатлар.

—Сонг, сонг охувугъузну ташлан сама къоймадыгъызы?

—Къайдан къояман. Озокъда яшлар булан охумагъа нечакъы да тынч тюгюлэди. Тек мен иелмеди, сыйнадым. Охувум булан янаша Хасавюртдагъы район маданият къалада иш гёрме башладым. Автоклуб булан районну загъымчыларыны алдында авлакъларда, фермаларда концерт берे эдик.

Дагъыстан Республиканы ат къазангъан къуллукъчусу Вазипат Кукуева 1983-нчю йылда оъзюню гъакъында киножурнал чыкъынны, Дагъыстанны телевидениесинде берилиш багъышлангъанны эсгермей. Тек, биз, къаравчулар о агъвалатланы гъали де унутмагъанбыз. Ингдеси, халкъ сююмлю йыраву булан тойларда, шатлы мажлислерде ёлугъя. Халкъына Вазипат Кукуеваны йырыда, гючлю тавушу да тезден таныш ва аявлу.

Район маданият къалада ишлейгенде, къызлардан бийив ансамбль къуруп, Магъачкъалада оътгерилеген фестивальгъабаргъан эдик,—деп узата сёзюн Вазипат Шайховна. —Уланча бийийгенде къызлар эди. Къызларбыз онча да къурч бийий эди чи, олар бийип битгенде, башларындагы бёрклерин чечмей туруп, олагъа уланлар тюгюл деп гьеч бирев айтмай эди. Бёрклер де чечилип, саврувларына тиеген узун чачларын гёрген заманда, харс урувлардан къалкъы гётерилеми экен деп эсибизге геле эди. Олай нече керен болгъан экен, барын да эсге гелтире де болмай къаласан.

Вазипат Кукуева оъзю узакъ заман чалышгъан маданият къаладагъы ишлери гъакъда лакъыр чыкъса, бир заманда да мен этдим, мен къурдум деген калималаны къолламайгъанына тергев этемен. Янгыз къурдуң, биз этдик. Муна гъали де, Вазипат Шайховна къазмалы къурч улан Шапи Солтамутовну сиптечилиги булан

«Халкъансамбль» къуруп, бийивлени ва йырлани концертини устьюнде ишлеп тира эди. Ансамблге гёнгюлю къайде Темиравулдан Марьян Баяджиева, Эльза Эльдарханова, Магъачкъаладан Хадижат Исаева, Эндирайден Кырымхан Жаналов, Ботаортдан Зоя Шыхавова оъз къошуумун болдуurma чалышгъаны гъакъда сагъатлар булан хабарлама бола. Вазипатны арив ангы барны гъар не йырланагъан йырына «жан салма» бажарагъанын биз ятлар айттып билмегенбиз. Пагъмулу адам гъар не якъдан да пагъмулу болагъан-гъабизде шеклик къалмады. Ол Анвар Гъажиевни, Абзайдин Гъамитовну, Гёгюрчюн Атаеваны шиъруларына гёре макъамлар язъанны биз гъали болгъанча билмей тургъанбыз. Йырав, аргъанчы деп Вазипатны кёплөр таныса да, ол ана тилин биревден гьеч къалышмайгъан даражада билегени, шиърулар язмагъа пагъмусу барны билмейгенлер бар буса да ярай. Ол учь шиъру китапны автору.

—Сен насилимисен?—деп сорай-быз Вазипатгъа.

—Насиблимен озокъда. Халкъгъа сен дайм тарыкъ бусанг, халкъынгны къыйынына-тынчына табыла бусанг, шондан артыкъ зат бармы? Яшавну гъар мюгълетинден адам къуванып бажарма тарыкъ. Бираз алларда «Заманлар гете, халкъ гетмес» деген берилиш мени яратывчулуку маңыз-багъышлангъан эди. Шо мени учун уллу насиип, язда уланым, къызым-къуванчым къонакълай гележеклер. Олар булангъы шатлы ёлугъув насиип тюгюлмю. 2004-нчю йылда «Водник» деген маданият къалада яратывчулуку концертим болду. Жыйылгъан халкъны кёплюгюндөн олтурмагъа ерлер ёкъ эди. Муна бирдагъы бир

насиiplи мюгълет. Биз оъзюбюз де эс этмейген къайде яшавубуз насиiplи мюгълетлерден ясалгъан. Яшагъан сонгкыйынлыкъ да болмай къалмай чы. «Бир оърнү бир эниши» деп негъакъ айттылмагъандыр деп эсиме геле.

Дагъыстан маданиятны ат къазангъан къуллукъчусу йырав, шайр, айттылгъан аргъанчыбыз Вазипат Кукуеваны яратывчулугу гъакъда гъалиге ерли охувчуларыбызыюрги тынардай бир де язылмагъан. Ол бир заманда да оъзюн гёрсетмеге сюоп, бир тюрлю яратывчу адамларыбыз иймик ялагъайлыкъы да, яревкеликни де оъзюню пайдасына къоллайым деп айланмагъан. Гюнагъларындан Аллагъ гечсин, Бурлият Ибрагымова да айтгъанлай, Вазипат Кукуевагъа Дагъыстанны халкъ артисткасы деген атны тезекъдан берилме герек эди деген ойну мени булан бирче минглер булангъы охувчуларыбыз бир гёнгюлден якълар эди деген ой башынгдан таймай.

Ким биле, балики, берилип къалмакълыкъ да бар. Тек Вазипатны энниден сонггүкуматыбызыянындан берилсе берилежек гюрметли атлагъа устьденсув къаражагъын билебиз, негетюгюл, халкъыбыз оғтар «Хамавюртнүн ўлдузу» деген атны бергени ва шогъар Вазипатыбыз кир къонма къоймай юрютегени хыйлы йыллар бола. Бу бары айттылгъан затны башы—Пагъму.

Вазипатда буса, юртлусу Гёгюрчюн Атаева да айтгъанлай, пагъму да, рагъму да бирче яшай. Олар дайм Вазипат булан бирче маънадашлар болуп яшажагъына биз инанабыз. Шо—гъакъ.

МАГЪАРРАМ АЛИМГЪАЖИЕВ

Қазакның йырлы яралыға табсир этген күй

Йырчы Къазакъыны деворюнде биревге къырда 12 яра тийген болгъан. Боранлы гюн къырда къалып яралары бузлагъан бу гишини геч билип, кийизге салып, уюне гелтиргенлер. Яралы гъеч бир зат да билмей болгъан.

Бугъар къаратмакъ учун юртдагъы эмчилені, ярачыланы гелтиргенлер. Барысы да гезик булан оғзлер билгенни эте, тек ону айықъдырып болмай, артда да оғзар туз салалар. Шо да көмек этмей. Эп этип болмагъан сонг, оланы эсине Къазакъ тюшюп, яралыны башлыгъында олтуруп, къомуз согъуп турмакъ учун ону артындан йибергенлер. Къазакъ гелип, агъачкъомузун согъуп, гёнгюрев этип йырлай.

Терезе тюплер, эшик аллар ва абзар къатын-къыздан толгъан. Ярагъа авур аякъ ярамай деп тамазалар тилеп, халкъны къайтаралар.

Яралы айыкъмай. Арадан бираз гетип, Къазакъ екинчи бир күйнү согъя ва къычырып айтып йибере:

Чабувуллар чапмай чалт озмас,
Чапгъан гюн жсанлы игитден ат да озмас,
Игитлер жаялашгъан гюнлерде,
Шамланып, жсан къынамай бет тапмас...

Яралы гёзюн ачып, башлыгъындагъы Къазакъын гёрген ва: «Оғь, сени уюнг йыгъылмагъыр!»—деп кюстюнүп айыкъғъан дейлер. Къазакъын, яралы белгили күйде къолайгъа къайтгъынча гетмеге къоймай, ону янында сакълагъан дейлер.

Йырчы Қазакбыны йырлап үтгебан яшни гъакбында

Алдын заманларда тойларда, йыбав-шатлыкъ мажислерде йырчыланы бир-бири булан эришип сарын, йырайтмагъа салагъан адат болгъан. Йырлайгъанланы бирлери авазы булан да, бирлери буса йырлайгъан сёзлерини маңнасы булан да ута болгъан. Авазы да, сёзү де булан йыр ярышда биринчиликни алағъанланы аты, айрокъда айттып, авуздан-авузгъа тюшюп, халкъга белгили болуп гете болгъан. Бир керен бир уллу тойда Ансар дейген гиччи яш, Йырчы Къазакъ булан эришип йырлама сюегенин айтып, ортагъа чыкъыгъан. Тамаша-гъа къарама сюйгенлер Йырчы Къазакъында Ансар булан эришип йырламакъын тилеген.

—Йырла дей бусагъыз, йырлайым. Аваз якъдан озажакъыны йырламасам да билемен,—деген Йырчы Къазакъ.

—Балики, йырны сёзлери булан да ута бусам не билесен?—деген Ансар.

Ансарны, гиччи яш да болуп, оъзюне бек инанып сёйлейгенин Йырчы Къазакъ бек ушатгъан. Шолай яш чагыында оъзю де йырлама башлагъанын эсге алып, Ансар булан йырламагъа, бек сююп, рази болгъан.

Ансар агъачкъомузну, Йырчы Къазакъ йимик узакъ чертип турмай, йырламагъа башлагъандокъ, ону йимик, къомузну тамгъа сюеп, къомузгъа сёйлейгендеге йимик этип, арт-артындан айтып йырлап йиберген.

Ансарны авазы, кекели къатып битмеген бала хоразны тавушу йимик, Йырчы Къазакъыны авазы буса ата хоразныки йимик чыгъа болгъан, тек сёзлеге гелгенде, яшни сёзлери Йырчы Къазакъындан артыкъ чебер, маңналы чыкъыгъан. Тынглайгъан халкъ чы нечик де, Йырчы Къазакъ да, тамаша-гъайран болуп, авзун ачып къалгъан.

Йырчы Къазакъ тез барып Ансарны къучакълагъан. Сююнмекни гючюнден Йырчы Къазакъ Ансарны папахын чечип, ону башына оъзюнюкин гючден салгъан, яшни папахын буса оъзюню башына къондургъан.

Ансар уллу кекелли гиччи хоразгъа, Йырчы Къазакъ буса гиччи кекелли уллу хоразгъа ошап токтагъанлар. Тойдагъылар, бу гёрюношгэ къарап, дазусуз къувангъанлар. Йырчы Къазакъ тойда да, тойдан сонг да, яхари, бу яш йырлагъан йырны биревден чи эшиггенмен дагы деп, сёйлене болгъан. Ансаргъа о хабар етишгенде, Ансар: «Мен йырлагъан йыр чы, Къазакъ агъавдан мен кёп гиччи заманымда эшитип, эсде сакълагъан йыр эди. Ону йырын йырламагъан бусам, мен ону утмагъа болмажакъын ол билмеди», —деген.

Йырчы Къазакъ, къомуз черте туруп, оъзюнден чыгъаргъан йырланы, бир керен йырласа тюгюл, дагыы йырламагъан деп айталар. Амма гёресиз, гиччи яшлагъа ерли халкъ ону йырларын ол бир йырлагъандокъ эсинде сакълагъан. Йырчы Къазакъыны йырларыны гючюн, чеберлигин шо да гёrsете.

Белгили лак язывчу, шаир, филология илмуланы доктору Абачара Гюсейнаев 1921-нчи йылда сабанчы агълюде тувгъан. Курахдагы орта школаны битдирип, Орджоникидзедеги асгер унижищеге тюшген ва 1941-нчи йылда гёнгюллю күйде фронттъа гетген, немис елевчюлөгө къаршы кыргызылы давларда ортакъчылыкъ этген. Дав башлангъанда Абачарагъа 20 йыл да болмай эди. Миллетини арасында ону поэзияда биринчи абатларын алагъан шаир гысапда таный эдилер.

Давдан сонг, МГУ-ну гюнчигъыш тиллени институтун тамамлап, Дағыстангъа къайтгъан. Кёп йыллар ДНЦ РАН-ны тарих, тил ва адабият институтунда ишлеген. Ол-дағыстан, лак адабияттъа багышлангъан хыйлы ахтарыв асарланы автору.

Заманлар гетип, А. Гюсейнаевни пагымулу шиъруларыны кёбюсю халкъ йырлагъа айланып битген. Ону орус тилге таржума этилген «Бадрижат» деген повести Москвада чыкъгъан.

Абачара АВАДЗИ

СЮЮВ ВА ОЧЛЮК

Москва университетде йимик шонча исбайы студент кызылар оызге оыр охув ожакъларда бардыр деп эсиме гелмей. Гъар экинчиси—бийке! Айрокъда филология факультетде. Орус, жугъут, гюржю, француз, инглис... Къайсын бирисин айтарсан. Гъасиликалам, университетде дюньяны бары да халкъларыны гёзеллери жылылгъан эди деме ярай.

Лаклар: «Кёкдегиси—шо къуш, янынгдагъы буса—тавукъ»,—деп негъакъ айтмай. Мен де бизин булан бирче охуйгъан биргине—бир дағыистанлы кызыздан эсе, башгъа миллетли кызыланы артыкъ ушата эдим.

Биз экинчи къабатдагъы аудиториягъа лекциялагъа гётерилегендө адатлы күйде, шондан башгъа курсну студентлери чыгъып, генг канзилерден тёбен тюшме баштай эди. Оланы арасында Миясат да бола эди.

Ювуқъатоктагъан орус улан кырыйындагъы къурдашина гёз къысып: «Огъ, не тизив затдыр! Аякъларына къара, аякъларына!»—деди.

—Шо узун чачлары булангъысын айтамысан? Гертиден де, нече де бағыйлы зат. О къарагъанда, гюржю яда чергес къыз,—деп жавап берди ёлдаши. «Гъай, пакъырлар! Сукъланма зат тапгъансыз!»—деп ойлашым мен.

Бир гезик мен ойзюн яхши таныйгъан украинли Тарас булан общежитиени уллу догъасы булан гезей эдик. Шо мюгълетде къолунда гиччи къазаны да булан турагъан уюнден Миясат чыгъып гелди.

—Гюн яхши болсун,—деп саламлашды ва яныбыздан ойтуоп ашойге гирди.

—Миясат сизин якълы бугъай?—деп сорады Тарас.

—Дюр,—дедим мен.

—Гёzel къыз! Сен кёмек этсенг, мен ону булан таныш болар эдим.

—Яхшы, бир амал этербиз,—деп рази болдум.

Тарас физика факультетде охуйгъан бойлу-сойлу, гёк гёзлю, алтын чачлы жыйнакълы улан эди. Олай уланлар кызылзаны эпсиз кепине геле. Бизин филолог кызыларыбыз ону гъакъында билмейгени ёкъ эди. Миясат да Тарасны ушатагъанына бир де шекленмей эдим.

Артындагъы гюн Миясат булан ёлугъуп, Тарасны хабарын чыгъардым. Тек къарагъанда, мен онча шайлы арачы, гелечи болмагъанман. Ол шоссагъат мени бёлюп:

—Ол магъя тергев бергенине, баракалла. Тек тилеймен, дагы мени уьстюме шулай лакъырлар булан гелме,—деди ташдырып.

Магъя да не этмеге къала дагъы? Тарасгъя ялгъан айтмагъя тюшдю. Сайки, Миясатны сюеген уланы бар, охувун битдиргенде огъар эрге бармагъя да токъашгъан.

—Гай аман... Мен сизге яхшы гиев болар эдим,—деди Тарас пашман тавушу булан ва мен айтгъянгъя инанды бугъай.

Заман гете турууп, Миясатны кёплөр ушатагъанына тюшондюм.

Бир гюн китапханада олтуруп, гезикли лекциялагъя гъазирленип тураман. Хоншумда къонушгъан улан къулагъыма: «Къара, къара! Гёремисен, мишик къаймакъгъя йимик тикленген»,—деп шыбышлады.

Миясат башын да гётермей китап охуй эди. Ондан бираз ариде олтургъан азербайжанлы Самед кызызъашдан гёзлерин айырмай эди. Охуп битип, Миясат китапханадан чыкъды. Арты булан Самед де алгъасады. «Гъали не болар экен?»—деп, биз де

оланы артына тюшдюк. Самед къызъяшгъа ювукъ болмай, ол метрогъа гиргенче ариден юрюп турду. Шо гюнден сонг, къайда Миясат буса, ювукъда Самед де бола эди.

Къыш вакъти. Стромынкадагъы общежитиини дөгъасында токътап, Миясат булан лакъыр этебиз.

—Магъмут, мен диаматдан дёрт алдым,—деди ол бирден. Миясат школадан тутуп янгыз бешлеге охуп гелгенин биле эдим.

—Нече де яман болгъан.

—Немис тилден алгъан бусам чы, онча гёнгюм бузулмас эди. Къызъяш магъя овзюнду дертерин айтып, мен буса маслагъат этип, ону гёнгюн алма къарайгъанда, яныбыздан салам да берип, Хурахи юртлу къурдашым ойтдю. Шоссагъат башымда: «Амазгар ва Миясат ювукъдан таныш болгъан буса, нече де тизив черлер болар эди»,—деген ой тувду. Амазгар бек къувнакъ, масхарачы, тизив бийийген яш эди.

—Фу! Шу сени къурдашынгны гёрюп болмайман!—деди Миясат бетин бюрюшдюроп.

—Не сёйлейсен! Уялмаймысан! Шонча оьчлюк сагъа къайдан гелген?—дедим бек ачуум чыгъып.

—Гечип къой. Ону овзю-овзюнден хошланагъан онгсуз сырттын ушатмайман. Хатирингни къалдырма сюймей эдим, овзлюгүндөн авзумдан чыгъып гетди...

—Неге ушатмайсан? Ол бийийгенде, къызлар ондан гёзюн айырмай, тазза леззет ала, сукълана.

Шондан сонг, биз Миясат булан къайда ёлукъсакъ да, Амазгарны хабары чыкъмай къалмай эди. Яйлыкъ сессия башланды. Бизге Амазгар булан пачалыкъ экзаменлөгө гъазирлөнме герек эди. Миясат буса уьчюнчү курсну тамамлай эди.

Бирден Миясат мени общежитиини дөгъасына чакъырды.

—Не нажжас зат болгъан шо сени къурдашынг Амазгар! Ол мени яман хатиримни къалдырды!

Миясат магъя къарай эди, бир де башгъа тюгюл, ол мени иним йимик ва мени тилевюме ол шону этген. Мен гъаран чыдап къалдым . «Шолай буса, бер ону судгъя!»—деп айтма тилим къычыта эди.

Тек сабурлукъ этип сорадым:

—Не болгъан, англат?

—Ол мени гызызлай.

—Негер?

—Ол баргъан-баргъан еринде мени гъакъымда къайдагъы тарыкъызы затланы сёйлей.

—Нени сёйлей?

—Ол-эргиши тюгюл!

Дагъы мен чыдап болмай эдим. Шу къутургъан шашыкъыны ерине салмаса ярамай деген ой тувду.

—Мен тюз англай бусам, шо бары да сен айтагъан бош ёммакъ. Сен огъар гъашыкъ болгъансан, ойле турасан! —дедим ачувлу күйде. Гъали чи токътар деп эсими геле эди.

—Гъали болгъанчагъа шону англамадынгмы?... Миясатны гёзлеринден бүлдюр-бүлдюр болуп гёзьяшлар ағыла эди. Оытеген-барагъан: «Булагъа не болгъан экен?»—деп тикленип къарай эдилер.

—Къарсалама... Талчыкъма. Мен ону булан сёйлеп къаарман. Сен бизде къызъяшгъа оъзюнгъислерин ачыкъдан гёрсетме ярамайгъанын билесен чи... Мен Миясатны билеген кююмде гёнгюн алма, рагъатландырма къарадым.

Шо гюн Амазгар кёп геч къайтды. Ону дөгъагъа лакъыргъа чакъырдым.

—Гечип къой, сени шу вакътиде авара этегенимни.

—Не сёйлейсен. Мени ювукъ арада ятма хыялым ёкъ.

—Сен мени тюз англарсан деп эсими геле. Бир къызъяш бар сен саялы оылмеге де гъазир... Не этмеге герекни билмей тураман?

—Айт къалгъанын да...

Къурдашым мен айтгъаныма эпизиз сюонежегине бир де шекленмей эдим.

—Лакъыр Миясатны гъакъында юрюле,—дедим мен, бир де башгъа тюгюл, алтын устагъа харбуз чакъы алмас гёрсетгендей.

—Тынгла гъали, къурдашым Магьмут! Театр институтда бир къызъяш охуй. Ону артындан юрой туруп, нече-нече аякъийимни таптап битдим. Гъаран-гъаран бираз замангъа сама ёлукъма разилигин алгъанман. Эгер де, ол тантала гелмесе, мени оылгенге гъисапласанг да ярай.

Мен ерни тюбюне гирип гетмеге гъазир эдим. Бетим отну уystюндеги чоундай къызгъан эди. Биз бир-бир-бизни гечмекни тилеп айрылдыкъ.

Шо гече мен юхлап болмадым...

**Качар ГЮСЕЙНАЕВА
лак тилден таржума этген**

«ОХУМАСАГЪЫЗ ЯРАМАЙ!»

Журналистлер ва блогерлер гъар түрлю материалларына адамланы тергевюн бакъдырмакъ учун чакъ-чакъда шо сёзлени къоллай. Мен де шону булан пайдаланмагъа сюемен.

Чай иче туруп, «Дагъыстанлы къатын» деген журналны редакциясында Мариян Магъамматова-Чалабова булан алгъасамай лакъыр юрютебиз. Ол оъзюню яшаву, агълюсю, иши гъакъында хабарлады, белгили маданият проектлени яшавгъа чыгъарывну сырларын ачды, инчесаният тармакъын нечик тантлагъанын эсге алды.

Мариян Лак районну Читтур деген юртунда тувгъан. Ону анасы Магижамал Магъамматова башлапгъы класланы муаллими эди, атасы Ибрагим Исмайлович математикадан дарслар юрюте эди. Ондан къайры, пагъмулу суратлар эте эди. Ону инчесаниятгъа бакъган якъдагъы сююю Мариянгъа варисликге къалгъан. Чалабовланы беш де авлети тизив тарбиялангъанлар ва билим алгъанлар: Дилара-Перм областыны Кизел шагъарындагъы школасында завуч болуп ишлеген, Иосиф педагог эди, Руслан-физика-математика илмуланы кандидаты, Москвада яшай, Низами буса-Ич ишлер министерлигини отставкадагъы подполковники.

Бир гезикгиччи Мариян уюндеги тахчада тизилген китапланны арасында къалын китапны таба-Бенуаны «Инчесаниятны тарихи». Шону атасы о заманлагъа гёре, хыйлы акъча да берип, сатып алгъан болгъан. Къызъяш ондагъы суратлардан сагъатлар, булан гёзлерин айырып болмай эди. Шолай онда инчесаниятгъа сююв тувулuna ва бютюн яшавуна узатылажакъ.

Амма ата-анасы ағылюде бир сама медик болмаса ярамай деп ойлаша. Мариян оланы пурманына къаршы чыкъма болмай, школадан сонг медучилище охума тюше. Тек училищени битдиргенде, охувун ДГУ-ну тыш тиллени факультетинде узата.

Эрге Мариян хирург Марат Магъамматовгъа бара, эки яш тува, насишли яшайлар... Тек оччю аврув эрин чакъсыз бүдөньядан алыш гете.

Мариян Ибрагимовна яшлары булан ойкетм бола. Уланы Мурат Адлердеги клиникада уролог болуп ишлей, къызы Диана-врач-биopsихолог.

Мариян яш заманларын эсге ала ва атасын давдан сонг Магъачкъалагъа, обкомгъа чыгъаргъан кююн хабарлай.

—Мен обком ерлешген бинаны эпиз ушата эдим. Инбашларында балконланы тутгъан атлантлар, оланы къоллары, сакъаллары гъайранлыкъа къалдыра эди. Шо классика архитектура булангъы мени биринчи таныш болувум болгъандыр.

Эсимде бар, бир гезик магъа о заман уйч ийл да болмай эди, атам булан ону къурдашларына бардыкъ. Уйниу ичи бек къужурлу күйде тизилген эди. Айрокъда гъар тюрлю жанланы гёнюнден этилген чучелолары эсимде къалды. Сонг бизин чай ичме чакъырдылар. Столну уystюндеги терен налбекини ичинде кампетлер тёбе болуп токътагъан. Озокъда, къолум шолагъабагъып тартылды. Атам мени шоссагъат токътатды, тек ону къурдаши налбекини магъа багъып узатды ва: «Ал, суюген чакъыны», — деди. Шолай онуки

йимик, гёк гёzlени мен алда бир де гёrmеген эдим. Арадан кёп йыллар ойтюп, мен музейге ишге гелгенде, ону директору Даут Кажлаев булан таныш болдум

ва шоссагъат шо гёzлер эсиме тюшдю.

Школа чагъыма етишгенде, эчивюм Галей булан (ол ДАС-СР-ни Ойр Советини депутаты эди) Москвада болдум. Ол мени Третьяковну галереясына алыш барды. Ондагъы дюнья инчесаниятыны бары аламатларын гёргендегъайранлыкъа къалдым. Шондан сонг белгили художниклери суратлары булангъы открыкталаны жыйма башладым.

Башгъа эчивюм—Зина Москвада охуй эди ва шо йылланы ичинде ол гёrmеген бир пьеса да болмагъандыр. Гъар спектаклни программаларын ташламай сакълай эди. Шолардан таба мен пьеса нени гъакъында экенни биле эдим. Зина эчивюм булан хоншууда белгили композитор Сергей Агъабабов тура эди. Мен ону гёргендокъ таныдым. Олбир керен Кумухгъа бизин хоргъа тынглама гелген эди. Атам ону, Готфрид Гъасановну, Сейфулла Керимовну ва оъзгелени яхши таный эди. Художник Муэздин Жемалгъа буса, шо Бенуаны китабын савгъат этген эди. Атам хапарсыздан гечинген сонг да, мен ону къурдашлары булан ёлугъа эдим.

Магъачкъаладагъы 13-нчю школада охуйгъанда, Мариян йимик гийинеген дагъы къызъяшлар болмагъандыр. Анасы оғъар бир де Буйнакскийни атындагъы орамда ерлешген «Яшланы дюнъасы» деген тюкендөн гийимлер алмай эди. Оғъар айрыча, сынавлу устаптар опуракъ тиге эди. Мариян тахшагъардагъы бары да гёzel гийинеген къызланы, къатынланы биле эди. Тек барындан да ДГУ-ну тыш тиллени факультетини деканы Рима Сергеевна Мелик-Гъосенова оза эди.

—Эгер де къызъяшгъа: «Сен Рима йимик исбайысан», — десенг,

шондан уллу макътав болмас эди. О заманларда оъзюне къарайгъан къатынлар гъали йимик онча кёп тюгюл эди. Мен оланы бирисин-врач-гинеколог Калерия Келаберияны унутмайман. Ол бизин учун улгю болуп токътагъанэди. Биз, къызлар, огъарашама къарай эдик, ону йимик жыйнакълы болма къаст эте эдик.

Яш заманларындагы гъислер, гёргени, эшитгени, билгени Мариян Ибрагимовна учун касбу танглапда кюрчю болуп токътай. Ол бютюн оъмюрюн инчесаниятны гъар тюрлю къайдаларын ахтарывгъа багъышлай.

М. Магъамматова –«Кавказский стиль», «Золотой штрих», «Аламат» деген белгили инчесаният проектлени автору ва ёлбашчысы. Хыйлы йыллар Маданият министерликни янында иш гёрген Халкъ яратывчулукуну республика центрында чалышгъан.

Мариян Ибрагимовна айтагъан күйде, Дагъыстан артдагы йылларда спортсменлени отаву деп гъисаплана гелген. Тек ол шону бир де дурус гёrmей. Тавлар элинден чыкъгъан пагъмулу художниклер, музыкантлар, дизайнерлер, модельерлер чемпионлар болгъан спортсменлерден аз тюгюл. Наталья Савелева, Аланди Магъамматов, Сиядат Муртузова... Къайсын-бирисин айтарсан. Амма оъзю Мариян Альберт Хожаевни ишлериине айрыча къыймат ва ағамият бере.

90-нчы йыллардың орталарында, Магъачкъалада яратывчулуку чалышыв оърленгенде, если, сывалу художниклер жагыил авторлагъа мекенли аякъгъа турмагъа шайлы кёмек эте эди. Ойре эсгерилип гетген инчесаният проектлери де аслу гъалда шомурат булан тувлунгъан эди.

Тек буса да, охувчуланы тергевион «Кавказский стиль» деген

фестиваль-конкурсгъа айрыча бакъдырма сюемен. Ону сиптекиси ва къурувчусу Мариян эди. 1996-нчы йылда биринчи лей художник-модельерлени арасында оътгерилген конкурс моданы герти байрамына айланды. Шолай фестиваллар алда Дагъыстанда тюгюл, савлай Темиркъазыкъ Кавказда оътгримеген эди. Шохыйлы жагыил модельерлеге яратывчу ишинде уystюнлюклеге етишме имканлыкъ берди, жамиятны арасында атлары танывлу болду.

Сёз ёругъуна эсгерип къоймагъа ярай, «Кавказский стиль» артдагы фестивалындабелгили россияллы модельер Вячеслав Зайцев де ортакъчылыкъ этген эди. Ол опуракъ эскизлер оътесиз пагъмулу, оър профессионал даражада этилгенин айрыча эсгерген эди. Шону жюрини членлери де эс этди.

–Бизин конкурс бютюн Темиркъазыкъ Кавказны маданият яшавунда гёrmекли агъвалат болуп токътады ва хыйлы, гъали яхши танывлу модельерлени арагъа чыгъарды : Шамхал Алиханов, Вера Агошкина, Мунижат Гъасанова, Загърат Гъажиева...

–Оър мода – уълкелени ва халкъланы бирикдиреген саният, зор усталыкъ. Фестиваль тышдан гелген хыйлы къонакълагъа Кавказ миллетлени маданияты булан ювукъдан таныш болма имканлыкъ берди, байлавлукъланы беклешдирди. Биз гъали бизден йыракъ 90-нчы йылларда дюньягъа Кавказны ачдыкъ, ону рагымулу ва гёzel мердешлерин гёrsетдик. «Кавказский стиль» янгыртылажакъ, дей М. Магъамматова-Чалабова.

Инчесаният илмуланы кандидаты, ДГУ- ну актёр усталыкъны кафедрасыны доценти Мариян Ибрагимовна – бир нече эл уйренивчю тарихи ва инчесаният асарлары автору. Ону «Лаклар. Тарихи маданияты ва мердешлери» деген китабын излеп тапмагъа да къыйын. Гъали ол Муэдзин Жемалны гъакъындагы китапны басмакъанагъа берме гъазирлеп тура ва гележекде дагъы да хыйлы къужурлу ахтарывланы юротме, янги проектлени арагъа чыгъармагъа умут эте.

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

Ботлих район администрацияны башчысыны заместители Агъмат Ражабович Лабазанов бизин илиякълы күйде къарышылады. Ону яшав къаравларына биз гъакъ юрекден гюромет этебиз.

Рахатада турагъян тизив къатын Хадижат Алиева яшавну къыйын мюгълетлеринде бир де ругъдан тюшмеген, къайпанмагъан. Биз ону къужурлу хабарларына тынглай туруп, хыйлы кюлеме де кюледик, йылама да аз къалдыкъ... Сукъланабыз!

БОТЛИХ – РАХАТА

Дагъыстандан нечакъы гезесенг де, ону гъайбат гёzelлигинден бир де къавшалмайсан. Тавлагъя элтеген ёллар дайм тамашагъя къалдыра, гюз айлардагъы гёкшамаралдай тюслеге боялгъян тавлар чы, айрокъда гёзүнгю сююндюре. Нарат орманлар, замангъя ий болмайгъян нартлардай токътагъян уллу инели тереклер гъайран эте!

Башлап тувулунагъян гъислер: тавлар зек йимик гёрюне адам оырленип болмасдай, девдей зор ярлар, тиклер, устьондеги къярлар иirimейген акъ папахлы келлелери... Тюзге, дэнгизге бағып алгъсайгъян оъзенлер–бизин тап-таза сув булан таъмин этеген, ярыкъ ва иссилик береген... Тизив бавлар–оъзлerde гъар тюрлю емишлер оъсеген... Оъзюнгден пурмансыз ойга тюшесен. Бу ерлерде нечик адамлар тұва экен?

Устьюнлюкю къазангъан солдатлагъа, интернационал борчун күтгенлеге ва халкъара террорчулагъа къарышы ябушигъанлагъа салынгъан эсделикни янында. Ону 2019-нчу йылдагы ачылыуунда Россияны Президенти В.В.Путин ортакъчылыкъ этген. Эсделикни автору–шаир, скульптор ва композитор Хизри Асадуллаев.

Табиатгъя гёре адамлары да–тавакаллы, ярыкъ, исси, къонакъчыл, инамлы...

Не зат бизин ботлихлерде тамашагъа къалдырды? Оланы загымат тёкме сюегенлиги, бажарагъанлыгъы, яратма талпынагъанлыгъы! Оланы юреклери ачыкъ! Гелгенлөгө къашын да, ашын да бермеге гъазир!

Ботлихде не зат сюондюрдю?

Яратыв. Эсделик. Умут.

Биз район администрацияны къуллукъчулары, маданият ва билим берив бёлюклерини вакиллери, къатынланы советини председатели, ерли

телевидениени режиссёру, озге ботлихлилер булан ёлукъдукъ. Хыйлы соравларыбызгъа жаваплар алдыкъ. Лап аслусу—оланы ва оланы яшларын бош айланма заманы ёкъ, олар ишлей, гъатта бирлерини савлугъу осал буса да, яшавундагъы муратларына етишмек учун билимлер алалар, олар анадаш юртунда яшама сюе ва бютюн Дагъыстан булан ойкем бола!

Ажа АБДУРАГЬМАНОВА, Сулгият БУЛГЬАЕВА, Баху МУГЬУТДИНОВА

Бизин шулай гёzel ерге къатынланы район советини председатели Салигъат Насруллаевна Дамаданова чакъыргъан эди. (солда)

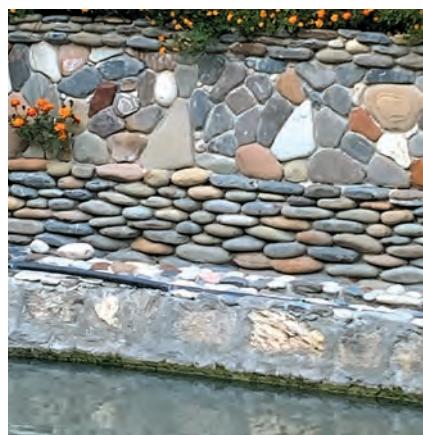
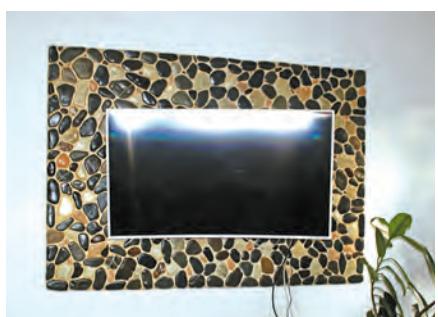
Ботлих районну активисттери булангъы лакъыр жсанлы ва бары да якъдан пайдалы болду.

Бу буса Загъра Закарияева. Ону иржайывуна къарагъыз. Жавапъа иржаймасанг, амал ёкъ! Нечик уста къоллары бар, нечакъы гёzelликни яратгъан олар! Уюню тамларын Загъра оъзен ташдан тизген.

Патимат Магъамматзагъитова—Рахатадагъы школада ана тилден дарс береген муаллим. Огъар биз гъакъ юрекден баракаллабызы билдирибиз. Ону яшилыгъындан биз тизив адамлар булан таныш болдукъ!

АНА ТИЛИБИЗНИ УЙРЕНЕБИЗ

Глаголлар

Къучакъламакъ – обнимать

Сыйпамакъ – гладить

Оьпмек – целовать

Тынгламакъ – слушать
Сёйлемек – говорить

Йыламакъ – плакать

Кюлемек – смеяться

Гёрсемек – показывать

Къарамакъ – смотреть

Къычырмакъ – кричать

Шыбышламакъ – шептаться

Созмакъ – тянуть

Бермек – дать

Алмакъ – брат

Атмакъ – бросать

Тутмакъ – ловить

Атылмакъ – прыгать

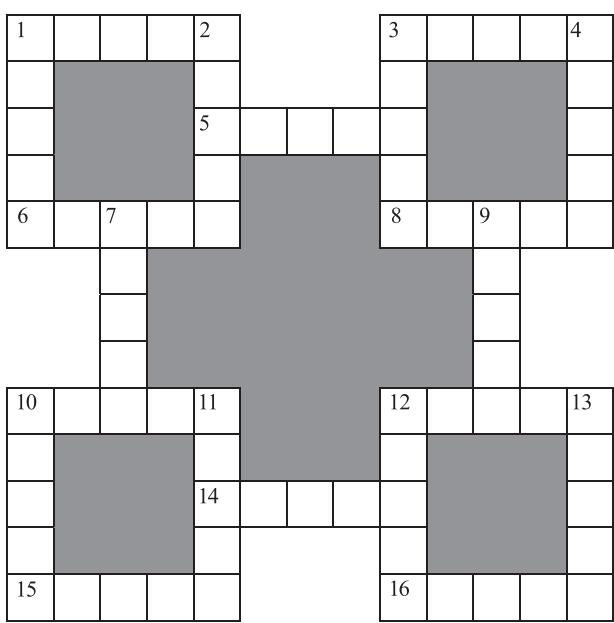
Йылышдырмакъ – двигать

Йыгъылмакъ – падать

Алып бармакъ – нести

Кроссворд

Солдан онггъя:

- Шону булан сув ала.
- Башын тараигъан алат.
- Йыр учун языла.
- Оъзенден оьтмек учун къурула.
- Хытанлы бахча оьсюмлюк.
- Къуш.
- Сизге базынып, ва аркъатаяп уюгюзге гелген адам.
- Сувукъ тийгенде бурнугъузгъа гелеген онгайсызылъкъ.
- Акъкъатыкъ.
- Эшекни баласы.

Уъстден тюпге:

- Чайникни бурнуна не деп айтыла.
- Ягъарлыкъ.
- Адамны бир саны.
- Бавну яда огородну бегитмек учун шоланы орната, къоллай.
- Амалсыз деген сёзге ювукъ сёз.
- Къуругъан от.
- Гъайванланы мангалайында болагъан дамгъа.
- Багъалы темир.
- Увакъ салам яда ону узакълангъаны.
- Сувда юздюреген къурал.

Журнал в журнале

ЧТО БУДЕТ МОДНЫМ В 2022 ГОДУ:

Выглядеть стильно хотят все женщины, но получается это далеко не у всех. Чтобы создать модный наряд, большинство тратит на это много времени и средств. Стильные образы представляют собой продуманную схему, которая может включать в себя несколько вещей, гармонично сочетающихся друг с другом.

Для их создания недостаточно одних знаний о модных тенденциях текущего сезона. В первую очередь, важно уметь сочетать элементы одежды по цветам, фасону, ткани и другим параметрам. Отличительные черты образов 2022 года:

- утонченность;
- естественность;
- женственные кружева;
- минимализм.

ТЕНДЕНЦИИ МОДЫ ПЕРЕМЕНЧИВЫ И НЕОДНОЗНАЧНЫ. КАЖДЫЙ ГОД ДИЗАЙНЕРОВ ПОСЕЩАЮТ ИНТЕРЕСНЫЕ ИДЕИ, ОТРАЖАЮЩИЕСЯ В КОЛЛЕКЦИЯХ. ТРЕНДЫ 2022 ГОДА В ОДЕЖДЕ ПОРАДУЮТ НЕПРИНУЖДЕННОСТЬЮ И ОТСУСТВИЕМ СЕРЬЕЗНЫХ ОГРАНИЧЕНИЙ. МОЖНО СМЕЛО КОМБИНИРОВАТЬ КРОССОВКИ И ПЛАТЬЯ, ПИДЖАК И СПОРТИВНЫЕ ШТАНЫ. РАССМОТРИМ ПОДРОБНЕЕ, ЧТО БУДЕТ МОДНЫМ В 2022 ГОДУ.

МОДА НА БРЮЧНЫЕ КОСТЮМЫ

Не так давно брючные костюмы носили только мужчины или офисные работники. Несколько лет назад все изменилось: они стали неотъемлемой частью гардероба всех женщин, вне зависимости от возраста и профессиональной деятельности.

Для создания нежного романтичного образа предпочтительнее одежда в пастельной палитре: популярны голубые, бежевые и серые оттенки. По классике для работы в офисе или деловых встреч можно выбрать сдержаный и лаконичный костюм в черном, белом или синем цвете.

Среди актуальных принтов – полоска и клетки. В теплое время года будут популярны костюмы с цветочным и растительным орнаментом, которые принесут нотку нежности и легкости.

ТРЕНДЫ НА КОЖАНЫЕ КУРТКИ И ПЛАЩИ

В моде будут плащи, как с яркими, так и с нежными рисунками. Однотонные модели отходят на второй план. Фасоны при этом в тренде разные: приталенные, свободные, на запах, удлиненные.

Женские кожаные куртки также поражают изобилием вариантов в новом сезоне. Они удивляют оригинальным кроем, дерзким сочетанием декора и фактур. Лидируют в списке самых популярных моделей косухи. Кроме них, актуальны авиаторы и кожанки в виде жакетов. Для самых дерзких дизайнеры предлагают модели с бахромой или множеством заклепок. В расцветках особые ограничения отсутствуют: выпускают черные, белые, красные, коричневые, бордовые и даже желтые кожаные куртки.

КАКИЕ БРЮКИ БУДУТ МОДНЫМИ В 2022 ГОДУ?

В гардеробе каждой девушки, кроме джинсов, лосин и спортивных штанов, обязательно должны присутствовать брюки. Их разнообразие по стилю, оттенкам и фактограм в наступающем сезоне зашкаливает. Ключевая особенность – практичность и универсальность, благодаря чему удастся создавать интересные образы.

ТRENДЫ ЖЕНСКОЙ ОДЕЖДЫ

ТRENДЫ НА ЦВЕТ И ТКАНЬ

В моде весной и летом будут более глубокие оттенки, к примеру, насыщенный синий, аметистовый, бордовый и черный. Такую палитру выбрали большинство известных представителей моды.

Помимо цвета и фасона одежды, важно обращать внимание и на материал, из которого она сделана. Дизайнеры для пошива своих коллекций предпочитают текстуры, создающие мягкий женственный образ. Самые модные ткани 2022 года в одежде – шифон, атлас, бархат, деним. Они приадут образу лоск, а силуэту – изысканность.

МОДНЫЕ ЮБКИ

Сложно представить гардероб девушки без юбок. Это неизменный атрибут, формирующий женский силуэт, корректирующий фигуру, создающий безупречный стиль. Тренд 2022 года в женской одежде – юбки-карандаши с разрезом. Среди других популярных фасонов и фактур отмечают: с асимметричным запахом, в стиле сафари, со складками, с ярким орнаментом.

КАКУЮ ОБУВЬ ВЫБРАТЬ, ЧТОБЫ ОСТАВАТЬСЯ В TRENDE?

Модные тенденции осенне-зимнего периода – ботильоны с бисером и камушками, сапоги-слаучи,

высокие ботфорты. Их можно сочетать как с брюками, так и юбками. Девушки, которые ценят свободу и комфорт, могут носить кроссовки, слипы, оксфорды, лоферы или монки.

Настоящий тренд лета – босоножки на шнуровке (на плоском ходу). В моде будет и обувь с квадратным носом (босоножки или классические туфли). Их с легкостью удается сочетать со струящимися тканями.

Классический вариант на знойное лето – вьетнамки. Дизайнеры представляют ряд модных лаконичных вариантов, выполненных из экокожи.

ТRENДОВЫЕ ЖЕНСКИЕ СВИТЕРЫ

Любовь к вязанным вещам хорошо просматривается в коллекциях 2022 года. Дизайнеры создают не только теплые, но и стильные образы. Вязаные свитера – тренды сезона «зима–весна» 2022 года. Их носят и на работу, и на встречу с друзьями. Помимо вязаных вещей, коллекции дизайнеров будут наполнены свитерами из трикотажа и ангоры.

Правильно подобранный модель будет гармонично сочетаться с кожаной юбкой – карандаш, джинсами и рядом других предметов гардероба. В тренде одежда (модели и фасоны) на любой вкус: свитера с аппликациями, с геометрическими принтами, кокетливые свитера с вырезами и прорезями, удлиненные и асимметричные свитера, стильные укороченные свитера, свитера с оригинальными повязками на шее, свитера «летучая мышь».

До Нового года

Когда мы были маленькими, елки были – до потолка, в дом приходил самый настоящий тигр, Теперь мы взрослые, и в наших силах подарить Новый год, Как подготовиться к празднику?

Важен не только сам праздник, но и подготовка к нему. Именно за неповторимую атмосферу волшебства и предвкушения чуда мы любим дни, предшествующие Новому году. Чтобы растянуть удовольствие, запланируйте на предновогоднюю неделю интересные занятия.

1. Очень настраивают на праздничный лад новогодние истории и сказки – читайте их вслух детям перед сном. Классические зимние сказки – это, конечно, «Снежная королева» Ганса Христиана Андерсена, «Щелкунчик и мышиный король» Гофмана, «Волшебная зима» Туве Янссон, «Зимние сказки» Сергея Козлова, «Двенадцать месяцев» Самуила Маршака, русская народная сказка «Морозко».

2. Нарядите дом вместе с ребенком – самодельными и покупными игрушками, огоньками и фонариками. Нарисуйте картины витражными красками и наклейте их на стекло, вырежьте снежинки из салфеток или просто белых листов бумаги, из ваты скатайте снеговиков, промазанных kleem.

3. Привлеките ребенка к приготовлению праздничной выпечки. Самым маленьким можно поручить вырезание из теста фигурок специальными формочками и роспись печенья глазурью.

4. Сходите на зимний спектакль или устройте домашний кукольный театр.

5. Совершите добрый поступок. Под Новый год различные фонды проводят благотворительные акции, например, сбор подарков для пожилых людей или сирот. Предложите ребенку поучаствовать в этом. Такие добрые дела – тоже маленькое новогоднее чудо.

В ТОРЖЕСТВЕННЫЙ ДЕНЬ

Каждая семья индивидуально решает вопрос, дожидаться ли полуночи с детьми, учитывая особенности последних. Но зачастую дети после трех-четырех лет уже жаждут не спать, ожидая волшебного появления подарков под елкой, – впрочем, иногда они не выдерживают и засыпают ближе к полуночи.

Дети после пяти лет в основном встречают Новый год со всей семьей за столом под бой курантов. Двухлетки могут отпраздновать «малый Новый год» в 10 вечера, а малышей до двух лет укладывайте спать в обычное время – они не обидятся! Для них Новый год будет днем.

Вот несколько идей, как порадовать ребенка в праздничный день.

1. Пригласите Деда Мороза. Если ребенку от трех до семи, то Деда Мороза звать определенно стоит. В таком возрасте дети еще верят в чудеса, при этом они уже достаточно взрослые, чтобы не бояться незнакомца с бородой. Особенно хорошо приглашать Деда Мороза в дом, где несколько детей (позовите друзей или соседей – будет веселее).

2. Запаситесь фейерверками, искусственным снегом, бенгальскими огнями, серпантином, конфетти и хлопушками, чтобы в нужный момент удивить ребенка.

ПОСЛЕ ПРАЗДНИКА

Несколько советов, как продлить удовольствие после Нового года:

1. Не дарите все подарки сразу. Дозируйте сюрпризы, что-то приберегите на январские каникулы – ребенок и так полон впечатлений: елки, фейерверки, гости, маскарадные костюмы.

2. В пору зимних праздников на одного ребенка приходится фантастическое количество шоколада, леденцов, цитрусов. Чтобы не навредить здоровью, разделите сладкие подарки на части. Например, каждую конфету упаковывайте отдельно и прячьте ежедневно в разных местах: на елке, под подушкой, на подоконнике. Подпишите: «Съешь меня 10 января», «Съешь меня 1 февраля».

3. Сходите в гости и поздравьте родных. Пусть ребенок вручит им подарки, сделанные своими руками.

4. В зимние каникулы проводится множество мероприятий для детей. Елки, новогодние спектакли – все это можно отложить на послепраздничную неделю.

«А Дед Мороз настоящий?»

стеклянных шариках отражались огоньки не умеющих мигать гирлянд,
Дед Мороз и приносил самые настоящие подарки.
Новый год нашим детям, чтобы он остался навсегда в их сердцах.
Чем удивить и порадовать ребенка 31 декабря?

ГДЕ РОДИЛСЯ ДЕД МОРОЗ?

Дети под Новый год видят Деда Мороза по телевизору, на улице, на открытках и картинках. Они принимают его существование безоговорочно. Про Деда Мороза складывают песенки и сказки, он фигурирует в первых новогодних праздниках. Малыши с замиранием сердца карабкаются на колени к статному великану с роскошной белой бородой и мешком с подарками. Они фотографируются с ним.

Как правило, дети 3–6 лет уверены в существовании Деда Мороза, ждут его, радуются ему, досадуют, если пропали его визит, а нашли только подарки и письмо. Но они станут ждать Деда Мороза в следующем году и ни за что не заснут!

А БЫЛ ЛИ ДЕД МОРОЗ?

Как происходит с любым мифологическим существом, Дед Мороз подвергается скрупулезной экспертизе. Некоторые скептики из третьего класса в него не верят. Независимо от возраста ребенка родителям следует поменьше говорить и побольше слушать. Сначала дайте ребенку выговориться, рассказать о своих конфликтах с ровесниками, которые не верят в существование Деда Мороза. Задача родителей – задавать вопросы: «А что ты ответил? А как сам ты считаешь? Что было потом?» Не исключено, что ребенок не ищет ответа, а хочет вашего участия, поддержки, понимания. Не старайтесь давать ребенку информации больше, чем он искал. При этом, если ребенок настаивает на вашем ответе, постарайтесь участливо и неназойливо передать ему лидерство в этой дискуссии, а потом уже предложить свою версию. Любые фантазии ребенка имеют право на жизнь и достойны уважения. Чем старше ребенок, тем важнее ему услышать ваше мнение. Не старайтесь перевести разговор на другую тему или замять дискуссию.

ЧТО ЖЕ СКАЗАТЬ?

Помните, что детям лгать нельзя. Им следует говорить только правду. Предлагаем родителям примерно такое объяснение. Деду Морозу столько же лет, сколько празднованию Нового года. Дед Мороз – это дух Нового года. Он живет в Великом Устюге, в своей резиденции, и появляется в нашем городе перед самым Новым годом. Он приносит в каждый дом чудо, радость и настоящий праздник. Настоящий он или придуманный? Тут все люди делятся на три группы. Одни считают, что Дед Мороз точно существует. Другие думают, что он вымышленный персонаж. Третьи не знают, настоящий Дед Мороз или придуманный. А какой версии будете придерживаться вы и, соответственно, ваш ребенок, решать только вам. Детям свойственно верить в чудеса, а праздник может потерять свое очарование, если вы твердо заявите, что Деда Мороза не существует. Да и есть ли у вас такая уверенность? Конечно, если ребенок 8 лет задает вам прямой вопрос про подарки, думаю, что нужно сказать правду: подарки готовят родители, но это отнюдь не значит, что Деда Мороза не существует!

ПРОСТИЕ СОВЕТЫ

1. Готовьтесь к Новому году сообща с ребенком.
2. Если малыш еще плохо пишет, помогите ему составить письмо Деду Морозу.
3. Воздержитесь от редактирования фантазии ребенка – станьте добрым слушателем.
4. На вопросы про Деда Мороза старайтесь сначала предложить ребенку рассказать о его мыслях и фантазиях, попросите нарисовать новогоднюю картинку.
5. Не превращайте Деда Мороза в карателя: «Вот будешь скверно себя вести, Дед Мороз к тебе не придет».
6. На Новый год подарки полагаются всем независимо от поведения, успехов в школе или возраста ребенка.
7. Ребенку естественно верить в чудо. Если вы решили «раскрыть» ему глаза, делайте это как можно деликатнее.

Райское наслаждение И не надо печь!

КЛУБНИЧНЫЙ ТОРТ С ОРЕХОВЫМ КОРЖОМ

На 12 порций

Для коржа:

- 125 г сливочного масла
- 75 г печенья с орехами
- 150 г бисквитного печенья
- 75 г молочной шоколадной глазури

Для крема:

- 12 г желатина
- 1 кг обезжиренного творога
- сок и тертая цедра 1 лимона
- 75 г сахарного песка
- 2 пакетика ванильного сахара
- 250 мл сливок
- 750 г клубники
- 1 ст. л. сахарной пудры
- 50 г пластинок фундука

Корж

1. Растопить сливочное масло. Положить печенье и бисквиты в пакетик для замораживания и мелко покрошить. Перемешать со сливочным маслом. Положить массу в разъемную форму (диаметр 26 см), выстеленную бумагой для выпекания, и прижать ее. Охлаждать корж около 60 мин.

2. Измельчить шоколадную глазурь и расплавить ее на горячей водяной бане. Намазать на корж и дать застыть.

Крем

Смазать жиром края разъемной формы и покрыть их бумагой для выпекания. Замочить желатин в воде.

Перемешать творог, лимонный сок, цедру, сахарный песок и ванильный сахар. Распустить желатин и, вливая тонкой струей, подмешивать его к массе. Как только крем начнет застывать, хорошо взбить сливки и подмешивать их к крему. Равномерно нанести крем на корж.

Завершение

Отложить несколько ягод для украшения, оставшиеся нарезать ломтиками. Выложить их на торт. Охлаждать 2 ч. Украсить оставшимися ягодами и посыпать сахарной пудрой. Посыпать края торта пластинками орехов.

СЕКРЕТЫ САЛАТНОЙ ЗАПРАВКИ

Сделать домашнюю заправку очень просто, и она будет вкуснее и дешевле банальных майонезов и сметаны. Хорошая заправка может полностью изменить любой салат. Вот все, что вам нужно знать для приготовления отличной салатной заправки:

СОБЛЮДАЙТЕ ПРОПОРЦИИ

Не забывайте, что в основе каждой заправки лежит 3 части растительного масла к 1 части уксуса или другой кислоты, например, лимонного сока. На этой основе можно экспериментировать с добавлением других ингредиентов.

КАКОЙ УКСУС?

Бальзамический уксус. Отлично подходит к запеченым овощам.

Яблочный уксус. Особенно хорош в салатах, в которых есть фрукты.

Свежий цитрусовый сок. Лимонный сок. Прекрасно подходит для салата с зеленым салатом и пармезаном.

КАКОЕ МАСЛО?

Кунжутное масло отлично подходит для салатов с восточным уклоном, а также для тунца и курицы.

Оливковое масло используйте для фруктовых средиземноморских заправок. Оно намного ароматнее, чем подсолнечное масло.

КАКИЕ ПРИПРАВЫ?

Для приятной чесночной заправки заверните половину головки чеснока в фольгу и запеките ее в духовке при 200°С в течение 20 мин. Добавьте мякоть в классическую заправку и оставьте на ночь, чтобы заправка настоялась.

Травы быстро и просто придают заправкам аромат. Мягкие травы, такие как петрушка, эстрагон или базилик, лучше таких жестких, как розмарин и тимьян. Свежий базилик идеален с помидорами, мята – в греческом салате, кориандра – с креветками.

МИНДАЛЬНЫЙ ПИРОГ С КОРИЦЕЙ

На 12 порций

- 250 г ядер миндаля
- 8 яиц
- 250 г сахарной пудры
- тертая цедра 1 лимона
- 1 щепотка корицы
- 1 пакетик ванильного сахара
- 2 ст. ложки сахарной пудры

1. Обдать миндаль кипятком, дать немного постоять, затем очистить от шелухи и обсушить. Смолоть ядра ореха.

2. Отделить белки от желтков. Перемешать сахарную пудру с желтками и смешать с миндалем, цедрой, корицей и ванильным сахаром. Хорошо взбить белки и подмешать к желтковой массе.

3. Смазать жиром разъемную форму (диаметр – 26 см) и посыпать ее сухарями. Выложить туда тесто и выпекать 50 мин при 180°С. Остудить пирог на решетке и, перед тем как подавать на стол, посыпать толстым слоем сахарной пудры.

ОТКРЫТЫЙ ПИРОГ С ГРИБАМИ

Ингредиенты

- 450 г дрожжевого слоеного теста
- 300 г замороженных лесных грибов
- 300 г картофеля
- 1 луковица
- по 1 стручку красного и зеленого сладкого перца
- 3 ст. ложки растительного масла
- 100 мл сливок 20%-й жирности
- 2 яйца
- 100 г тертого сыра
- соль
- молотый черный перец

Приготовление:

1. Грибы варите в подсоленной воде 15 мин, затем откиньте на сито и дайте стечь жидкости. Крупные грибы нарежьте.
2. Картофель вымойте, очистите и нарежьте небольшими ломтиками. Лук очистите и нарежьте полукольцами. Сладкий перец вымойте, обсушите, каждый стручок разрежьте пополам, удалите сердцевину с семенами, мякоть нарежьте полосками.
3. В сковороде разогрейте растительное масло и обжарьте картофель до легкого поддумивания. Выложите на тарелку и перемешайте с грибами. Посолите и поперчите по вкусу. В той же сковороде слегка обжарьте подготовленные лук и сладкий перец.
4. Духовку разогрейте до 200°С. Тесто слегка раскатайте и уложите в форму так, чтобы получились высокие бортики. На тесто выложите жареный картофель с грибами, сверху – лук со сладким перцем.
5. Сливки взбейте с яйцами и вылейте на начинку. Посыпьте тертым сыром и выпекайте 30–40 мин. Готовому пирогу дайте немного остыть и переложите на большое блюдо. Перед подачей на стол украсьте веточками любой зелени.

ФРИКАДЕЛЬКИ С ПОМИДОРАМИ

Ингредиенты

- 2 луковицы
- 4 зубчика чеснока
- 500 г мясного фарша
- 1 ст. ложка рубленой петрушки
- 1 яйцо
- соль
- молотый черный и красный перец
- 300 г замороженной фасоли
- 3 ст. ложки растительного масла
- 500 г протертых помидоров
- сущеный тимьян
- 1 ст. ложка пряной зелени

Приготовление:

1. Репчатый лук и чеснок нарежать. Мясной фарш смешать с $\frac{1}{2}$ репчатого лука и чеснока, добавить петрушку, яйцо и приправить.
2. Фасоль варить 20 мин в подсоленной воде, откинуть на дуршлаг и дать воде стечь.
3. Разогреть 2 ст. ложки растительного масла. Из фарша сделать котлетки и 8–10 мин жарить их в растительном масле. Выложить из сковороды и поставить в теплое место.
4. Разогреть 2 ст. ложки растительного масла и пассеровать в нем оставшийся репчатый лук. Добавить помидоры, оставшийся чеснок и фасоль. Приправить тимьяном, перцем и тушить 5 мин. Подавать фрикадельки с соусом, украсив пряной зеленью.

Къаягент районну КЁЛЛЕРИ

Къаягент районға тышдан гелеген туристлени санаву йыл сайн арта. Гертиден де, мунда къарама да, сукъланма да чакъы кёп зат бар. Къаягентлилер, айрокъда оъзлени кёллери булан оъктем бола. Шолардан инг алдын белгили «Тюпсюз» деген эмли кёлню эсгермеге тюшедир. Шо савлай Европада табии шартларда дарман балчыкълары булан пайдаланма болгъан–биргинебир кёл. Неге тюгюл, яй айларда сувуну иссилиги 36-40 градусгъя ерли гётериле.

«Тюпсюзде» батылма бажарылмай, неге десегиз–суву эпизитузлу. Амма хыйлы аврувлардан къутулма кёмек эте. Тик ягъаларындан агъылагъан исси булакълар кёлню толумлашдырып, къурума къоймай. Эмлисувлар булан аслу гъалда яш болмайгъан къатынлар ва аякъ-къолу авруйгъанлар пайдаланалар. Кёлню къырыйында «Къаягент» деген санаторий ерлешген.

Районда бирдагъы бир гъайбат кёлбар–Аджи. Мунда бир болгъан адам янгыдан гелме муштарлы бола. Кёлню умуми майданы–546 гектар. Батмакъларын да къошгъянда 1мингден де артыкъ.

Аджи–хыйлы къушланы тоқтыйгъан ва уя тигеген ери. Оланны арасында 30-зу Россияны ва халкъара къызыл китапларына гийирилген. Мисал учун, савка, суданка, авдотка, ал тюслию фламинго, бурма чачлы пеликан ва башгъалары.

Эки йыл альякъда Аджи герти табии балагъя ратыгъан эди. Кёл толукюйде къуругъан эди. Текерли жамият, районну администрациясы ва республиканы гъакимияты кёлню янгыртмакъ учун бары да затны этди: татавулланы ва гъавулланы онгарды, кёлге 1,5 миллион увакъ балыкъны бакъдырды.

«Тюпсюз» деген кёл

Кёлге тавтюп оъзенлени ва сугъарыв татавулланы суву агъыла. Ягъаларын къалын къамуш къуршай, гъатта ичине багъып 200 метрге ерли узатылагъан ерлери бар.

Кёл туристлени тергевион тарта, мунда сиз Россияны къайсы регионнанда гелген къонакъланы гёрме боласыз. Мунда савлукъ сакълав комплекслер: санаторийлер, пионер лагерлер, ял алыв базалар къуруулуп тура. Балыкъ тутма ва гъав этме тизив имканлыкълар болдурулгъан. Туристлер гидроциклар, катамаранлар, къайыкълар булан пайдаланма бола. Гъасиликалам, ял алмагъя да, савлукъну беклешдирмеге де сюөгеннеге эркин ёллар ачылгъан.

ГЮЛНАРА АСАДУЛАЕВА

«Аджи» деген кёл

ОЫРЛЮК

Оытген асруну орталарында минг йыллыкъ тарихи булангъы миллетлер ана тиллерин тас этердей гъалгъа тарыр деп, биревню де эсине гелмей эди. Тек бугюн биз дагъыстан халкълар шо масъалагъа гелип, бетге-бет урунгъанбыз. Себеби—XXI асруда бютюн дюньяда болуп турагъан алышынывлар. Шолар бизин жамиятгъа да таъсир эте. Амма шону булан янаша шо гиччи халкъланы тарихи эсин уяндырды, миллетлени гележегин, оланы тиллерин сакълайгъан жанлы ёлланы излемеге талпындырды.

Тилин тас этив—янгыз бир миллетни минг йыллар бою топлана гелген тарихи сынавундан, эсинден, ругъ харлысызылкъдан магърюм къалыв тюгюл, шо савлай уллу регион учун бары да якъдан тас этив болуп токътай. Бугюн даймликге дёнеген дазулагъа етишген тилни бир милли ой булан бирикген адамланы, билимлерин оьсюп гелеген наслулагъа етишдиреген алимлени къасты, гъаракаты булан якълама бола. Оланы арасында ана тиллени ахтарагъан лингвистлер айрыча ерни тута.

Дагъыстан тиллени ахтарагъан алимлер хыйлы йыллар миллитиллени грамматикаларын тизивню уьстюнде ишлеген. Шо буса мердешли сёйленеген тиллени бир къайдагъа, низамгъа гелтирме, яшавну гъар тюрлю тармакъларында эркин кюйде къоллама имканлыкъ берген. Грамматикасы тизилген тил—о илмуну, адабиятны, маълумат къуралланы тили ва халкъны оьсювюню, миллет гъисапда сакъланывуна аслу шарты.

Бираз алда Дагъыстанда алим, лингвист, бютюн оьмюрюн ана тиллени ахтарывгъа багъышлагъян Унейзат Азизовна Мейланованы 95 йыллыгъы белгиленди. Пагъомул ахтарывчу, бажарывчу къурумчу, тизив педагог, ол Дагъыстанны тарих-филология илмусуна уллу къошум этген, хыйлы жагъил алимлеге илмуну зор дюньясына ёлачгъан. Четим шартлагъа да къарамай, гъали аслу гъалда оланы гъаракаты булан милли тиллеге байлавлу ахтарыв ишлер токъталмай юрюлоп тура.

Оитетиз саламат, асил хасиятлы Унейзат Азизовна оьзю булан ишлегенлер, яшагъанлар учун дайм уылгю болуп гелген. Лап яш чагъындан тутуп, онда тиллени ахтарывгъа гъасиретлик бар эди. Ол дагъыстан тиллени кёплюгүндөн, шоланы чалынагъян кюондөн, байлыгъындан гъакъ юрекден сукълана эди.

Ону яшавун ва этген бары да ишлерин гёзден гечирип къарагъанда, оғъар илмуну оыр канзилерине оырлөнме дайм билимлеке, сынав алмагъа талпынагъанындан къайры, ата-анасындан къалгъан хасиятлар ва уллу пагъомусу кёмек этгенине тюшюнесен.

У. Мейланова 1924-нчюйылны май айыны 1-нде гъалиги Сулейман-Стальск районну Къасумгент деген юртунда тувгъан. Ата-анасы Магъачкъала-гъя гёчгенде, Унейзаттагъа эки йыл бола эди. Оъзюнде хыйлы халкъ яшайгъан шагъарда гиччи къыз Дагъыстанда оъзюню анадаш тилиндөн къайры, дагъыда кёп тиллер бар экенин биринчилей англай. Ленинграддагъы оыр финанс курсланы битдирип,

республиканы финанс къурумларында ишлейген не атасы Азиз Мейлановну, не де саламатлы, хыйлы халкъ тапшурмалы хабарланы, йырланы, ёммакъланы билеген анасы Сейраханумну ойзлени биринчи авлети, гиччинев Унейзат гележекде тавлар элинде янгы тувлунуп гелеген милли тарихи филология илмуда уллу алим болар деп бир де эсине гелмес эди.

Къызъяш ойзюню ойзтёрече, анасыны хабарларыны, йырларыны, айтывланы ва аталар сёзлерини, анадаш ва ойзге тиллени макъамларыны дюнъясында ойсген.

1931-нчи Ыылда Унейзат Магъачкъаладагъы 1 номерли школаны биринчи класына бара. Школаны янгыз бешлеге охуп битдире. Москвадагъы пачалыкъ университетге тюшме гъазирлене. Тек дав башлана... Ойзю йимик къатарбаш къызылар булан фронтгъа бакъдырмакъытилей, тек алмайлар. Шо заман С.Стальскийни атындагъы педагогика институтту танглай. Уллу иштагълыкъ булан охуй. Гъатта биричилдерден болуп, Сталинни стипендиясын ала. Охувдан бош заманында бары да жагыиллер йимик вокзалгъа алгъасай, фронтдан яралангъанлар булан гелеген поездлени къаршылай, окопланы къазма бара...

Давлар-явлар битип, уылке парахат яшавгъа къайта. Унейзат не буса да, ойзюню умутуна етише. Ону Москвада охувун тизив къыйматлагъа битдирген студентканы аспирантурагъа таклиф этелер. Тек шо арадан эки Ыыл ойтюп, яшавгъа чыгъа. Неге тюгюл, Унейзат о замангъа уйлене ва яшгъа токътай. Ойр охув ожакъны къызыл дипломгъа битдирген филологну 1947-нчи Ыылда ДНЦ РАН-ны тил, адабият ва инчесаният институтуна ишге алалар ва шонда лап ахырынчы гюнерине ерли чалыша. Сонг гиччи уланын анасына къюоп, 1949-нчу Ыылда Москвагъа бара. Ону илму ёлбашчысы белгили лингвист, дагъыстан тиллени илму грамматикасыны автору Лев Иванович Жирков эди. Аспирантураны 1952-нчи Ыылда тамамлап, кандидатлыкъ ишин устьюнлю күйде якълай. Огъар шо вакътилерде 27 Ыыл бола эди. Ол СССР-ни тиллени ахтарағъан институтунда филология илмуланы кандидаты деген атны алгъан биринчи дагъыстанлы къатын эди.

50-нчи Ыылларда Дагъыстанда ерли тиллени диалектлерин ахтарывда аслам иш башлана. Жагыил алим де шо гъаракатгъа къуршала. Огъар уллу онгайсызлыкъларда, бузукъ ёллар булан лап Ыыракъдагъы юртлагъа бармагъа тюш. У. Мейланова иши булан шонча да иштагълангъан эди, гъатта

ата-анасындан көмек тилей эди. Атасы къызын тав юргъа етишдирме машин таба эди. Бир-бирде ойзю де Унейзатны тарыкъ ерине узата эди. Чакъ-чакъда «илму командировкалагъа» къызы булан бирче анасы да бара эди. Тек нечакъы къыйын буса да, ёлугъувлар, сорав алывлар ва гъар тюрлю чагъындагъы адамлар булангъы лакъырлар, жыйылгъан чакъы материалланы журналлагъа язып алыв, ахтарылмагъан къужурлу маълуматланы кёплюю жагыил алимни сююндюре эди ва четимликлени унутдура эди. 1964-нчу Ыылда Москвадагъы «Илму» деген издательства «Лезги диалектлени гъактындагъы очерклери» шо аслам ишни натижасы болуп токътады. Артындағъы Ыыл очерклени кюрчюсөндө У. Мейланова Тбилисиде докторлукъ ишин якълай. Бугюнге ерли шо китап алимлени арасында мекенли, тындырыкълы илму асаргъа гысаплана.

У. Мейланованы сиптечилиги булан 1968-нчи Ыылда ДНЦ РАН-ны языву ёкъ тиллени сектор къурула, ойзю де шогъар хыйлы Ыыллар башчылыкъ эте. Неден башлама тарыкъ ишни? Озокъда, биричилей юртлардан айланып материалланы жыйыыв, Дагъыстанны ва Азербайжанны Ыыракъ

юртларына илму сапарлар ойтгерив, оъзлени грамматикасы, языву ёкъ тиллени сёзлюклерин тизив. Ону гъаракаты ва башчылыгъы булан багвали, гинух, бежта, годобери, карата, чамалал ва оъзге тиллени сёзлюклери гъазирлене. Оъзю секторнуну башчы «Будух-орус сёзлюкню» тизген. Шо да Москвада чыкъгъан.

Бютюн оъмюрю яллыкъ не затэкени билмейген ахтарывчу У. Мейланова лексикографика булан машгъул болуп гелген. Ол «Лезги тилни уллу орфография сёзлюгюн», диалект ва терминология сёзлюклерин, Б.Талибов булан бирче «Лезги тилни толковый сёзлюгюн» гъазирлеген. Шо сёзлюк Москвадагы Илму академияны фондунда сакълана. Терен, инче ахтарывчу У. Мейланова адабиятны, фольклорну, фонетиканы, мифологияны масъалаларыны уьстюнде де ишлей. Бу тамаша гъакъиллы къатын ва зор пагъмусу булангъы алим илму, педагогика ва жамият ойну тувулувуна янгыз Дагъыстанда тюгюл, ондан тышда да уллу тасир этген.

4 монографияны автору, илму журналларда чыкъгъан 200-ден де артыкъ макъалаланы автору,

30-дан да къолай лингвистика сапарланы ортакъчысы Унейзат Мейланова илму ва педагогика ишинден къайры, жамият ишлерде де жанлы кюйде ортакъчылыкъ этэ эди. Ол 1957-нчи йылдан тутуп чыкъма башлагъан «Горянка» деген журналны биринчи баш редактору. Гечге таба, Совет къатынланы комитетини члени эди.

У. Мейланова Европаны Лингвистика Атлас комитетини башчысы болгъаны да ону илму дюнъядагы абуру гъакъында шагъат эте. Ондан къайры, ССР-ни хыйлы илму советлерини члени этилип сайлангъан. Россиядагы доктор диссертацияланы якълавну советлерини члени де болгъан. Ол милли тиллени оъсююне багъышлангъан хыйлы халкъара, совет ва россия илму конференцияларда ортакъчылыкъ этген.

Ону гъакъында айта туруп, филология илмулана доктору, белгили дагъыстанлы лингвист Фаида Абубакаровна Ганиева: «Мен Унейзат Азизовна булан 1967-нчи йылда таныш болдум, сонг ону булан 34 йыл бирче ишледим. Бирче хыйлы лингвистика сапарларда болгъанбыз ва шо магъа ону гъакъында пагъмулу, оър билимли, бютюн яшаву бары да якъдан уылгю болуп гелген, танглагъян касбусуна гъакъ юрекден берилген адам эди деп айтмагъа толу ихтияр бере...»,—дей.

У. Мейланованы илму чалышыву пагъмулу къатын не тармакъда да оъзюню ишлери булан аслам къошум этме болагъанын ачыкъдан гёрсете. Шо заманда да тизив агълюнью къурма, уылгюлю ана болма ва тизив яшланы оъсдюрмө бажара. Анасыны уьстюнлю ёлун уланларыны лап гиччиси, филология илмуларыны доктору Энвер Магъамматалиевич Шейхов узата.

Ватан У.Мейланованы къайратлы загъматына, илмугъа этген къошуруна тийшили къиймат берген. Ол Россия Федерацияны ва Дагъыстан Республиканы илмуларыны ат къазангъан чалышывчусу, «Кавказны къорувчусуна» ва Совет къатынланы комитетини Алтын медалларыны кавалери, А.Чикобаваны атындагы премияны лауреаты. Ондан къайры, ССР-ни Илмулар академиясыны, РСФСР-ни ва ДР-ни Оър советлерини, Билим берив министерликени гъюрметлев грамоталары булан савгъатлангъан.

ПАКИЗАТ ФАТУЛЛАЕВА

Магда экигиз де таңыкбсыз!

Роза школадагы иш ёлдашым. Ол мени оъзюню «гюмюш» тоюна чакъырды. Эримден айрылған сонг, шолай қаралардан арекде турма къарай эдим. Тек Розагъа гелмежекмен деп айтып болмадым.

Шатлыкъ ахшам герти тойдан бир де къалышмай эди. Жанлы музыка, йыравлар, тамада, багъалы аппа-акъ лимузин, шону барысын да Розаны ва Алибекни учь яшы онгаргъан эди. Жыйылгъан хыйлы къонакъланы арасында Алибекни ювукъ къурдашы Расул да бар эди. Бир вакъти Расул менден гёзлерин айырмай, тикленип къарап турагъанын эс этдим. Уялмакъдан бетим къызырып гетди. Балики, ол мени башгъагъа санағъандыр, янгылыши болгъандыр деп ойлашдым. Тек Расул яныма гелип олтурду ва сав ахшам къырынымдан таймады, гъар бийивге чакъыра эди.

Мен гетме урунгъанда, Роза къолума гъар тюрлю татлиликleri булангъы уллу пакетни туттурду.

—Расул сени бек ушатгъанға ошай. Вёре, къара, «торуна» тюшюп къаларсан!—деди ол иржайып. Биз сёйлеп битгенче де, Расул мени узатма сюегенин англатды. Къырда исси, айлана якъыны шыплыкъ къуршагъан. Ол явяюреме таклиф этди. Ёлда Расул оъзюню гъакъында хабарлады. Ол орта чагъындағы адам йимик гёрюнсе де, менден 6 йылгъа гиччи болгъан экен.

Расулны ата-анасы юртда яшай эди. Оъзю буса школаны битдиргендокъ, шагъарға гёчген ва 7 йылны ичинде хыйлы затны этген. Институтда охугъян. Къурдашы булан кисе телефонланы ярашдырагъан гиччирик устахананы ачғын. Ахшамлар ва гечелер таксист болуп ишлеген. Сонг ювукъ къардашындан борчгъа акъча алып, кисе телефонланы сатма урунгъан. 20 йыл битгенде, Алибек булан бирчебашгъа бизнесни юрютме башлагъан. Шо йыл заочно университетте де тюшген.

Мен бир де оъзюмню оъзгелер булан гелишип, ачыкъдан лакъыр этип, сыр чечип болагъан адамгъа гъисапламай эдим. Тек шо ахшам гюн неге буса да мен де бир тартынывну да, онгайсызлыкъны да гъис этмей эдим. Расул булан тезден берли танышбыз ва нени гъакъында да сёйлеме болабыз деп эсиме геле эди. Мен де оғъар оъзюмню яшавумну да къурмагъа заман болгъан деп айта бола. Сайки, яш гиччи заманында

—Неге сиз айрылдыгъыз? Сен эрингни сюймей эдингми?

—Сюе эдим, ол мени сюймей эди. Яшлар табагъан уйге уланы тувуп, арадан беш гюн оътиуп гелди ва башгъа къатын булан яшажагъын билдири.

Шо заманлар эсге гелип, юрегим чюмлеп йиберди. ...Биз Абакар булан бир-бирибизни сююп уйленген эдик. Тек бир йылдан къолай артыкъ яшамадыкъ. Башлап ол нече де яхши, рагымулу адам болуп гёрюне эди. Тек мен яш тапма аз къалып турагъанда, аралыкъларбыз бузулма башлады. Магъа яшны тас этмес учун, учь ай больницада ятма тюшдю. Эрим тергевсюз, аш-сувсуз къалгъанман деп, къуру хонтурланып юрой эди. Уланым болжалдан алда тувду ва бизин яшлар табагъан уйден башгъа больнициагъа чыгъарды. Абакар шону билгенде, бек кепи бузулду. Мен ол яшгъа талчыгъадыр деп тұра эдим. Тек себеби башгъа затда болгъан экен...

Больницадан чыкъгъанда магъа 19 йыл да битмен жаңында. Биш уюме къайтдым. Пашман ойлардан арчылайым деп, бары да заманымны уланым булан ойтгерे эдим. Оғъар атамны атын Сүлейман деп къойдум.

Заман бир ерде токътамай, нечик гетгенин де билмей къаласан. Уланым оъсес, атам-анам чакъ-чакъда магъа оъзюмню яшавумну да къурмагъа заман болгъан деп айта бола. Сайки, яш гиччи заманында

оъгейатагъа тез уйренежек дейлер. Тек къарагъанда, Абакар салгъан яра шо вакътилек гъали десав болуп битмеген болгъан буса ярай... Шо заман бу ишни къурдаш къызларым оъз къолуна алма токътшады. Мен шоссагъат разилик бермедиим, тек ахырда тилевлерин инжинип, къысматны бирдагъы керен сынап къарамагъа сюйдюм.

Асяны эркъардашын мен шоссагъат ушатдым. Сабур-саламатлы Арсен биз ёлукъгъандокъ, магъя эки йыл алъякъда Асяны тувгъан гюнүндө тергев бергенин айтды. Къошуулма герти хыяллары бар экенин гёрсетмек учун, ол атам-анам, эркъардашларым, къызардашым булан таныш болду. Мен буса, уланым Сулейман оъгейатасын нечик къабул эттер, оланы арапыкълары нечик болар деп къыйнала эдим.

Бир гезик Сулейман магъя Абакарны гъакъында сорагъанда: «Биз айрылгъанбыз»,—дедим.

—Олай деген nedir?

—Билемисен, балам, улан ва къыз бир-бирин сюегенде олар уйленелер. Сююв сёнгенде, олагъя бирче яшамакъны маънасы къалмай ва шо заман айрылалар.

Сулейман бираз ойгъя батып:

—Атам мени десюймей, мени булан да айрылгъанмы?

Эртени булан ачуумну басылтып, алдагъы эриме зенг этдим, уланым булангъы лакъырны хабарладым ва гелип яшын гёrmекни тиледим. Ол жавап берген кюй мени бек гъасси этди. Сайки, ёлугъувну пайдасындан эсе, заралы артыкъ. Неге тюгюл, яш шондан сонг дагъы да бек къыйналма башлажакъ.

—Мен Москвагъа гетгенмен деп айт,—деди ол ахырда.

Мен шолай этдим.

Тек бир гезик Сулейман абзардан бети тырналгъан кюиде йылай туруп гелди.

—Не болгъан? Йыгъылдынгмы яда ябушдунгму?

—Ябушдум! Дагъир мени атам Москвада тюгюл экенин айтды. Ол турагъан уйлени де гёрсетди. Атам мени гёrmе сюймей. Анам, мен шогъар инанмайман. Шолай болма кюй ёкъ чу? Мен ону бир де хатирин къалдырмагъанман чы...

Мен артындагъы гюн эримни ишине бардым ва «Москвадан къайтып» уланы булан ёлукъма ялбарып тиледим. Абакар сюймей туруп рази болду. Сулейман атасыны къолун йибермей бир мюгълетге де ондан айрылмай эди, ол гетгенде буса пашман кюиде:

—Атам къайтып командировкагъа гетемен деп айтды. Мен дагъы ону артындан йыламажакъман... Ол мени сюймей. Къарагъанда, ол мени булан да айрылгъан.

Шондан сонг уланым дагъы атасыны хабарын чыгъармайгъан болду.

Сонгутюн Арсен сёйледи:

—Тангала къурдашымны дачасына бирче барабыз. Къурдашларым да болажакъ къатынлары булан. Мен сени олар булан тезден берли таныш этмеге сюе эдим.

—Арсен, мен сагъя айтма унутуп къалгъанман. Тангала Сулейманны тувгъан гюнү. Биз сени чакъырма сюе эдик. Сен англайсан чы, тангала мен бир ерге де чыгъып болмайман...

—Англамайман, Фатима, англамайман,—деди Арсен ачувлу кюйде.—Сен гъали болгъанча янгыз турагъанынг да бир де тамаша тюгюл.

Мен не айтагъанны билмей эдим, тек Арсен мени хатирик къалгъанны англаш, башгъа йымышакъ тавуш булан:

—Мен Фатима нечик этегенни ойлашдым. Биз Сулейманнны тувгъан гюнүн бугюн оытгерербиз, тортуна оъзге тарыкъ затны мен гъали алып гелермен. О да къурдашларын чакъырсын. Тангала буса, эртени булан дачагъа тербенербиз.

Мен сююне туруп рази болдум. Бир сагъат оътюп, Арсен гелди. Тортдан къайры, Сулеймангъа гъар тюрлю савгъатлар да алгъан эди.

—Мени уъзюрю къуллукъларым бар, бираз гече таба гелермен,—деп къыргъя алгъасады. Биз буса уланыбыз булан къонакъланы гъайын этме урундукъ. Къурдашлары тозулгъанда, тангалагъы гюнню арагъа салып, ойлашма башладыкъ. Огъар къайда баражагъыбызын, не этежибизни англатдым. Арсен кёп геч вакъти гелди.

—Тангала Сулейманнны кимге къояжакъсан?—деп сорады ол посагъадан таба.

—Ол бизин булан гелмейми дагъы?—деп тамаша болдум.

Сулейман шоссагъат магъя ва Арсенге тергевлю кюиде къарады. Арсен тувра уланъяшгъа:

—Сулейман, сен бизге ананг булан къурдашларының къонакълай барма ихтияр бересен чи? Сен англа, онда янгыз уллулар болажакъ. Ася баживлерде бираз туарсан. Хатиринг къалмасын, сен уллу улан болгъансан, англама герексен.

Сулейман рази болажандай башын силледи, тек о шо мюгълетде не ойлашгъанны бетинден гёрюнүп турасы. Бираз къалгъан буса, йылап да ийбережек эди.

Эртен Сулейманнны Асяларда къюоп, биз дачагъа гетдик. Онда бизин къаравуллай эдилер. Арсенни къурдашлары къатынлары ва яшлары булан жыйылгъан. Тюрлю чагъындагъы гиччишлар бавда, къайырчакъ тёбени къырыйында ойнай, гъарсинчекде чайкъала, тишликлер учун агъач ташый, кюлей, леззет ала...

—Сен къарагъанда, яшлар да болажагъын билмей болгъансандыр? Негъакъ Сулейманнны алмадыкъ,—дедим мен.

—Ёкъ, мен яшлар болажагъын биле эдим,—деди ол къатты тавуш булан.—Мен къурдашларыма бугюн сени авлетингни тюгюл, оъзюмню гелинимни гёrsетме сюе эдим. О буса бизин байрамны бузажакъ эди.

—Не зат! Шо мюгълетде огъар къапас бермей, нечик чыдагъаныма гъали де тамаша боламан.

—Сабур бол, Фатима, биз янгыз тюгюлбюз, бизге къарайлар. Мен сени яшынг бар деп биревге де айтмагъанман. Мени онгсуз гъалгъа салма...

Шо заман бизин яныбызгъа къурдашларыны биришини къатыны гелди.

—Арсен, бизге де къой Фатима булан сёйлемеге,—деп, мени къолумдан тутуп, бавну ичиндеги терек тюпдеги

скамейкада олтурдукъ. –Сен буса Арсенни сюйгени? Къачандыр тоюгъуз?–деди ол.

–Тюгюлмен, янғылыш боласыз. Биз тезден берли таныш адамларбыз, бир школада охугъанбыз,—деп, озюмде къаравулламайгъан күйде жавап бердим.

Ондан гечмекни тилеп, къапулардан чыгъып, автобуслар токтатып болмай эдим. Озюмню бир уллу хыянатчыгъа гыис эте эдим. Яшымны тувгъан гюнүнде ону ят адам булан къойгъанман...

Ахшам Арсенгирип гелди. Айыплар этме башлады, сайки, къурдашларыны алдында озюн биябур этгенмен, гъали ол олагъа нечик англатагъанны билмей. Сонг бирден алышынды, гечмекни тиледи. Тек мен оғтардагъы бизге гелме деп тиледим. Бурулуп чыгъып гетди. Арадан еки ай да ойтмейли, Арсен къатын алды, тою да болду. Сулейман бираз заманлар ону гъакъында сорап да турду, сонг мен шону ушатмайгъанымны гёрюп, сорамайгъан болду.

...Расул гъар ахшам магъа зенг эте эди, чакъ-чакъда ишден къаршылай эди. Ол магъа нечик, ким деп янашагъанын айтмай эди, мен де сорамай эдим. Биз къурдашларбыз дегенге озюм де инанып битген эдим. Биз ёлугъувларыбыздан сюончала эдик, бирибизге де бир борчну да, намусну да салмай эдик. Расул озюн Сулейман булан таныш этмеге бир нече керен тилеген эди. Ишден бош гюнлени бирисинде ону уюме чакъырдым.

Расулну еки де къолунда уллу пакетлер бар эди. Сулейман озюне тюшген савгъатланы гёргенде, шоссагъат оланы полдагъы халиге яйып, Расулну озюбулан бирче ойнама чакъырды. Бир-бирине янаша олтуруп, машинлар, тракторлар гъайдай эди, поездлени юрюте эди, къалалар къура эди. Мен олагъа къарап: «Расул озю де яш йимик»,—деп ойлаша эдим.

–Гечип къой, Фатима, сени гъакъынга унутуп да къалгъанбыз. Сени Сулейманынг нече де тизив улан болгъан экен. Сени къаршылыгъынг ёкъ буса, мен сизге сююне туруп бирдагъы гележек эдим.

Мен авзумну ачып битгенче де, Сулейман жавап берди:

–Мен анам булан сени тангала да, бири сигион де ва ондан сонгу гюнлере де чакъырабыз...

Расул гъар гюн йимик бизде бола. Ахшамлар бирче паркъга геземе чыгъабыз. Сулейман ойпелерине су-вукъ тийдиргенде, Расул таныш врачаң алыш гелди, уколлар этмек учун медсестраны туттуди.

Бираз къолайгъа къайтгъанда, ону къурдашлары гёрме гелди. Ол макътана туруп, олагъа пулты булан ишлейген машинни гёрсетди.

–Ким савгъат этген?—деп сорады Гъамит.

–Расул агъай. Ол бираздан мени атам болажакъ,—деди Сулейман шат күйде. Мен шо сёzlени эшитип, адашып гетдим. Мен бизин Расул булангъы аралыкълана гъакъында кёп ойлаша эдим, дагъы ёлукъмайыкъ деп де айтма сюе эдим.

Шо гюн Арсен бизде геч болгъанча къалды, яшны юхлама ятдырып, озюне тынглама тиледи.

–Мени сагъа бир лакъырым бар, Фатима. Тек шоссагъат жавап берме,—деди гъалекли күйде Расул. –Мен сени сюемен. Сагъашону билмей къалма күй ёкъ. Биз уйленгенни, бир ожакъ болгъанны сюемен. Янғыз сени разилигинг тарыкъ. Тилеймен...

–Расул, мен сенден уллуман, мени яшым бар...

–Мен сени уланынгны озюмню яшымны йимик сюемен, ант этемен. Оғъар герти ата болма къаст эттермен. Мен сагъа шону айтма алгъасамай эдим, озюмню тергеп къарама сюе эдим. Сиз магъа экигиз де тарыкъсыз!

Мен ойлашма заман бермекни тиледим.

Сонгугүнлөрде Сулейман гёзлериң терезеден айырмай эди. Бир гезик буса айтды:

–Анам, эсингдеми сен адамлар бир-бириң сюе буса, олар уйленелер ва бирче яшайлар деген эдинг.

–Эсимде, аявлум. Неге шону гъакъында сорайсан?

–Биз Расулагъай булан яшагъанын сюемен. Ол бизин сюе, демек, ону булан болгъан чакъы тез уйленмеге тарыкъ ва ол мени атам болсун. Мен билемен, ол сени булан айрылмажакъ, ол яхши адам.

Мен бир зат да айтмай пысып тураман.

–Анам, тилеймен, оғъар зенг этейик. Тангала мени тувгъан гюнүм. Расул агъай да гележек. Мен ону сагъынгъанман.

Мен уланымны гъаран ятдырым. Расулгъа тангала ишине зенг эттермен деп сёз бердим. Артындагъы гюн Расул озюн гелди. Сулейман алдына чабып, къысып къучакълады, йиберме сюймей эди.

Сулейман тувгъан гюнүн къурдашлары булан гюн-дюз белгиледи, ахшам уллуланы къаравуллай эдик: ата-анамны, хоншуланы. Эшикке къагъагъан тавуш чалынды. Геле турады деп, эшиклени ачгъанман уллу къутукъ булан Абакар токтагъан.

–Мен уланымны къутлама боламанмы?—деп сорады. Мен ягъагъа тайып, гирме къойдүм. Сулейман атасын гёргенде, оғъар ювукъ болуп, къолун узатды ва сорады:

–Сен къайтып Москвадан гелгенмисен?

Абакар башын да салландырып, не айтагъанны билмеди.

–Биз гъали мени тувгъан гюнүмнү белгилежекбиз,—деди оғъар Сулейман. Сонг бирден Расулну гёрсетип:

–Гъона, Расул—о мени атам.

Абакар магъа багъып бурулуп:

–Недир о сейлейгени, Фатима?

Расул да, уланым да шып болуп, мени жавабымны, не айтажыгъыны къаравуллай эди. Олар магъа нечик къарайгъанын гёре эдим. Шо мюгълетде бары да шекленивлерим, къоркъувларым учуп гетди. Мен дагъы озюм-озюмнү алдатып болмай эдим. Магъа яшавумда дагъы Расул йимик намуслу, рагымулу, мени яшымны да гъакъ юрекден сюеген адам къаршы болса тамаша.

–Сулейман тюзайта. Таныш бол. Расул—ювукъ арада болажакъ эрим,—дедим.

ЭЛЬМИРА ИБРАГЬИМОВА

Гёзлер-инсанны бек назик саны

Адамны гёзлери йимик назик, инче, сигърулу гючю булангъы дагъы башгъа саны ёкъдур. Шолагъа багъышлап дюньягъа айтылынгъан шайрлер де кёп маъналы шиърулар яратгъанлар. Омар Хаям оъзюню бир шиърусунда шулай эсгере: «Гёзлер сёйлемеге де, на- сипден къычырмагъа да яда йыламагъа да бола. Гёзлер гъакъылынгны айландырма да, ругъландырма да бола. Тек гёзлер алдатма болмай...» Нечик гючлю сатырлардыр.

Гертиден де, бизде, къумукъларда да, шолагъа байлавлу ойлашдырагъантенглешдиривлер, айтывлар, аталар сёзлери бар. Мисал учун, айрокъда ингювукъ адамны гъакъында сёз юролегенде: «Гёзюмню бебейи йимик къоралайман, сакълайман»,—деп кёп айтыха. Шу сёзлени уьстюндө ойлашип, мен де заман-заман: «Гёзлени ярыгъы, нюю сёнеген, шоланы пашманлыкъга дёнеген гюнню Яратгъаныбыз биревге де гёрсемесин»,—деп алгъыш этемен. Гёзлер гёrmейген болса, биз дюньяны ярыгъындан, айланабыздагъы гёзелликден, гъайранлыкъдан магърюм къалажакъбыз. Тунлукъу ичинде оъмюр-боюн оътгермеге ким сюе? Шо саялы да гёзлериизге байлавлу алмашынывлар болуп, гёргенибиз осаллашса, шоссагъат биз яхшы врачланы ахтарма баштайбыз. Къайсыбыз да танымайгъан-бilmейген врачны эшик алдына барып къалма да сюймейбиз чи.

Медицина тармакъда аз буса да, ишине жаваплы күйде янашип, аврувлар булан илиякълы күйде гелишип болагъан англавлу врачларыбыз бары бизин бек сюондюре. Пагъмулу къолларда от ойнай деп къумукъларда негъакъ айтЫлмагъан. Бу гезик биз сизин тамурлары бырынгъы Таргъудан гелеген, асил Таркинскйлени ожагъындан чыкъгъан, медицина гъашайлы къошум этген Дина Таркинская булан таныш этмеге сюебиз. Тюзю, бизин журнал булан тыгъыс аралыкълар юрютеген, арив макъалалар да, шиърулар да язагъан Дагъыстанны ат къазангъан муаллими Минаханум Кишиева Дина Таркинскаяны гъакъында арив сёзлер айтыха сесленген эди. Биз де огъар тергев бермекни тийишли гёрдюк.

Дина Таркинская Магъачкъалада тувгъан. 1997-нчи йыл 1 номерли школаны битдирип, Дагъыстан пачалыкъ медицина академиягъа охума тюше. 2002-нчи йылда шону арив къыйматлар булан тамамлап, врач-офтальмолог касбуугъа ес бола. 2004-нчюй йылдан тутуп Каспийскидеги Дагъыстанны гёзлени микрохирургия

центрында чалыша. Бугюнлерде ол шо центрны директоруну аврувланы багъыв ишлерине къарайгъян заместители де дюр.

Ол республикада биринчилей гёзлени шекер аврувдан заралланып, созулуп бузулгъан сетчаткасын лазер булан багъывну яшавгъа гийирген ва токъташдыргъан. Дина Таркинская лазерни къоллап, 10 мингден де кёп операциялар этген. Сонг да, Москвада, Санкт-Петербургда, Уфада, Краснодарда билимлерин камиллешдирген. Кёп керенлер Россияны оълчевунде оътгерилген агъамиятлы съездлерде, симпозиумларда, семинарларда ортакъчылыкъ этип, гёз аврувлагъа байлавлу да чыгъып сёйлеген. Сонг да, Дагъыстанны офтальмологлары жамиятыны конференциясында да ортакъчылыкъ этген. Ол нечесе илму макъалалар язып чыгъаргъандан къайры, шекер аврувну зиянындан гёзлени нечик къорумагъа, бакъмагъа герекни гъакъында таклифлер, насиғъатлар берип, 4 методика китапчалар да гъазирлеген.

Дина Таркинская татывлу ожакъда къуруп, 2 къызызъяны тарбиялап оъсдюре. Огъар биз оъзюню касбу ишине байлавлу соравлар берип, шолагъа пайдалы жаваплар да алдыкъ.

—Дина Шангеревна, биревлер окулист, бирдагъылар офтальмолог деп айта. Шоланы экисини не башгъалыгъы бар?

—Гъеч бир башгъалыгъы да ёкъ. Окулист латын тилден гелген сёз, шо гёз деп таржума этилине. Офтальмолог да бырынгъы грек тилде гёз экенни англата.

—Сиз нечик ойлашасыз, окулистге гёзлери авругъанда барма герекми яда алданокъ тергевлерден чыкъмагъа тарыкъмы?

—Гёзлер-инсанны бек назик саны. Оланы бек аявлап сакъламагъа тарыкъ. Шо саялы да аврувланы заманында алдын алмакъ учун ийлда бир керен сама офтальмологъя барып, огъар гёрсемеге тюше.

—Гёз аврувлардан къайсы тайпасы чинк де кёп ёлугъа?

—Гёзлер булан байлангъан нечесе тюрлю аврувлар бар. Гертиси, артдагы заманларда гёзлеребизни гёргегени бизин бек рагъатсызландыра деп жагыиллер кёп гелмеге башлагъан демеге ярай. Оланы тергеп къарасакъ, я гёзлери къургъакъ бола, я сувукъ тийип табыла яда гёргегени осалашгъаны ачыкъ бола. Уллуланы арасында катарактадан, глаукомадан инжинип, шекер аврув яман таъсир этип, сетчаткасы бузулуп гелегенлер де аз тюгюл. Шо саялы да айтаман, аврувну заманында билмек учун йылда бир керен сама да офтальмологъя барып къарама тарыкъ.

—Гертиси, кёплөр гёзлерини гёргегени тёбенлешип бара деп эсгерелер. Шо неден гъасил бола экен?

—Савлай дюньяны алгъанда да къантамурларына байлавлу аврувлар бек ойсе бара. Айрокъда къаны ташыйгъанланы, шекер авруву барланы гёзлерини гёргегени тез осал болмагъа баштай. Ондан къайры да, электрон къайдалы технологиялар, компьютерлер гёзлеге бек зарал гелтире. Шогъар кёплөр къулакъасмагъа сюймей. Шо электрон техника гёзлени жымчыкъ этлерине бек гюч эте. Компьютерлени, ойзге технологииланы ярыгъы тувара гёзлени сетчаткасына тие. Олай да, олагъа тюрлю-тюрлю югъагъан, инфекция аврувлар да гёргегенине зиян этмеге бола.

—Ата-бабаларыбыздан, генелардан гелеген аврувлартасыртмеге боламы?

—Шо бизин ишибиз де бек агъамиятлы роль ойнай. Неге тюгюл де, бизин алдыбызгъа гелеген адамлардан аврувну тамурларын ахтарып, соравлар берип, тындырыкълы маълуматлар жыйма бажарылса, кёп халкъны тергевлерден чыгъарса, кимни савлугъуна къоркунч барын-ёгъун билмеге бола. Шо заман гёзлени гёргегенине таъсир этмеге болагъан арувланы алдын алмагъа бажарыла. Сокъур болмасын деп гъаракат этмеге тюш.

—Гёзелдириклертакъсаяхшымы яда линзалар юрютсе къолаймы?

—Озокъда, шоланы къайсын тийишли гёре буса, шону тангламагъа ихтияры бар. Биревлер гёзелдириклини, башгъалар линзаланы онгайлы гёре. Ондан къайры да, бир тайпа-

лар олагъа чыгъагъан харжланы да урушдуруп къарай. Линзаланы ёрукъу күйде юрютмеге герек. Шо гъакъда врач-офтальмолог аврувгъа англатма, таклифлер бермеге борчлу. Мисал учун, линзаланы аявлап, нас этмей, таза күйде сакъламаса, гёзлери зарал этмек бар. Шоланы гъарerde ташлап къойма ярамай.

—Эгер глаукома, катаракта аврувлары барлагъа операция этмеге тюшсе, къайсы ёлну тангласа яхшы экен? Лазер яхшымы яда алдан берли мердешленинг гелген хирурглар этеген операция къолаймы?

—Гъалиги заманларда бютюн дюньяда, мисал учун, катарактаны ойр технологияланы, лазер вауль-раззвуковой къайдаланы къоллап, гиччинев тешик этип тайдыра. Шону бир къыйынлыгъы да ёкъ. Шо янгы къайдалагъа гёре юртолген операциядан сонг 2 сагъатдан адам дюньяны ярыгъын гёргемеге баштай. Артында гюн буса, толу күйде гёргегенин гъис эте.

Глаукомагъа да лазер яда эндоскопну пайдаландырып операция эте. Айтагъаным, гёзлени ярып, ичин ачыпайланмайсан. Лазербулан этген операциядан сонг гёзлери алдагъы куюне де къайта, олай да, шону орчюкдюрмей къутулма да бола.

—Сиз ойзюгюз гёзлеригизни савлугъуну гъайын этемисиз?

—Тюзюн айтса, биз ойзюбюз де гёзлеребизни аявлап сакъламайбыз. Касбубузгъа гёре, гёзелдириклер,

компьютер булан ишлеме тюш. Шо буса гёзлени артып, къавшалтдыра, шолагъа артыкъ гюч бола. Шо саялы мен ишден уйге къайтгъанда телефон, компьютер булан аз къатнама-гъа къаст этмен.

—Мени сизин Таркинская деген фамилиягъыз тергевиомуң тартды. Гертиси, Таргъудан кёп асил адамлар чыкъгъан. Биз билеген күйде, Шангерей Таркинский деп инкъылапчы болгъан. Шо сизин ювукъ адамыгъыз сама тюгюлмю? Ойзюгюзю ағылгюзюн гъакъында да бир-еки сёз айтсаңыз.

—Тюз эсгердигиз. Мени уллатам Шангерей Исрапилович Таркинский белгили инкъылапчы, жамият-политика чалышывчу болгъан. Ол Дағыстан Республиканы ич ишлер министерлигини күрчюлендиргендерден бири эди. Ону ойсююне, тарихине аслам къошум этген. Шо вакътилерде ол округ шагъар милицияны башын тутуп юрютген. Биз ону булан ойкем болабыз.

Мени атам Шангерей Таркинский касбусуна гёре къуурувчу, «Промгражданстрой» деген къууруму начальники болуп чалышгъан. Анам Наиди буса бухгалтер. Мени Сирајутдин деп бир эркъардашым бар. Ол—врач-стоматолог, Москвадагъы стоматология клиникада бёлжюкню заведующий болуп чалыша. Биз бирибиз де де ата-анабызын ёлун тутмагъанбыз.

Паху ГЪАЙБУЛЛАЕВА

МУГИГЕ САПАР

«Мунда гележекде уллу этноцентр болажакъ. Къала эсги суратгъа гёре, юртдан чыкътгъан далапчыланы акъчасына къурулгъан»,—дей музейни директору Агъмат. (шону булан бирге завхозу да, къаравулчусу да дюр). Биз музейде жыйылгъан чакъы бырынгъы савут-сабаны, сандыкъланы, гийимлени, гюзгюлени... гёрюп тамаша болабыз. Шолай эжелги заманланы эсге салагъан байлыкъыны гёргенде, нечик гайран болмай къаларсан?!

—Шо бары да зат—мени бойнумда. Мен мунда яшайман, къонакъланы къаршылайман, чай беремен, юртну тарихи гъакъында хабарлайман,—деп узата Агъмат. —Бираз алда яраланып, учуп болмайгъан къувну тутгъан эдим. Огъар абзарда айрыча ер этгенмен. Сав болгъанда йибережекмен.

Музейден сонг бизин Совет Союзну Игити Сумен Къурбановну атындагъы СПК-ны башчысы Дағыр Багомаев къаршылады. Ону машини булан фермагъа багъып тербендик. Айланадагъы дазусуз авлакъларда къапуста, картоп, люцерна оъсдюрюле. Отланагъян гъайван-малны ва янгур ёкъгъа къуругъан гиччи оъзенлени янындан оьте туруп, тавлагъа оырлене барабыз.

—Артдагъы эки йыл къургъакъ болду, не язбашда, не гюзде янгур явуп гёрмедин, къышда да адамшавлу къар явмады,—деп кюстюне Дағыр.

Уллу асфальт ёлдан бурулуп, чакъа ёл булан фермагъа етишдик. Гиреген еринде «электрокъойчу» деген аппаратура салынгъан. Ол гъайванланы якъ-якъгъа

Барыда тав ёллар бир-бирине ошагъан иймик гёрюне буса да, гъарисини оъзтёрчелиги, башгъалыгъы бар. Акъуша райондагъы Мугиге барагъан ёлну да айрыча аламатлары ёкъ тюгюл. Юртгъа гелегенлени ингалдын дёгерек этилип ишленген къала къаршылай. Къалада музей ерлешген, агъач канзилерден оърдеги къабатларына гётерилгенде, район къолну аясында иймик гёрюне.

чачылма къоймай. Аридеги къакъаны къырыйында Ван Гогну суратларында йимик бичен аракълар гёрюне. Уллу акъ булат тавну учуна тегенекгө илингендей, ари-бери тербенмей тоқтагъан. Эркинлик! Тап-таза гъава! Гёзеллик!

Биз ферманы заведующий Камил Исаев ва савунчу Аба Рабаданова булан таныш болабыз. Камил авлакълагъа багъып къолун узатып: «Минг йыллар бизин ата-бабаларыбыз шу топуракълагъа къуллукъ эте гелген. Мени де анадаш ерлеримден айрылма хыялым ёкъ. Гъайван-мал сакълайбыз,— деп хабарлай. —Тек бир нече йыл алъякъда гъавчулар тавларда бёрю уяны дагъытгъян эди. Балаларын юргтъа алыш гетген. Алдабир де къойгъатиймейген ана бёрю биргечени ичинде 300 малны паралагъан эди.

Аба кёрюкню къырыйында айлана.
—Ашамай бир ерге де гетмежексиз,—деди ол. Тез гъазир болсун учун биз де ишге къуршалабыз. Картоптазалайбыз, хамур басабыз ва алгъасамай лакъыр юрютебиз. Гёк гёзлю Абаны яякълары тав гъавадан, гүндөн бишген къызыл алма йимик лансыллай. Ол айтгъян күйде, савунчу болуп ишлейгени 35 йыл бола. Уъч яшы бар—эки улан ва къызы. Яшлары башгъа регионда яшайлар, уйге заманда бир гелелер, тек юртда иш ёкъ саялы гене къайталар... Сыйырланы эртен ва ахшам савма тюше. Фермадагы 25 сыйырны барысыны да атларын биле, гъайванлар да ону яхши таный, ят адамны ювугъуна да гелме къоймай.

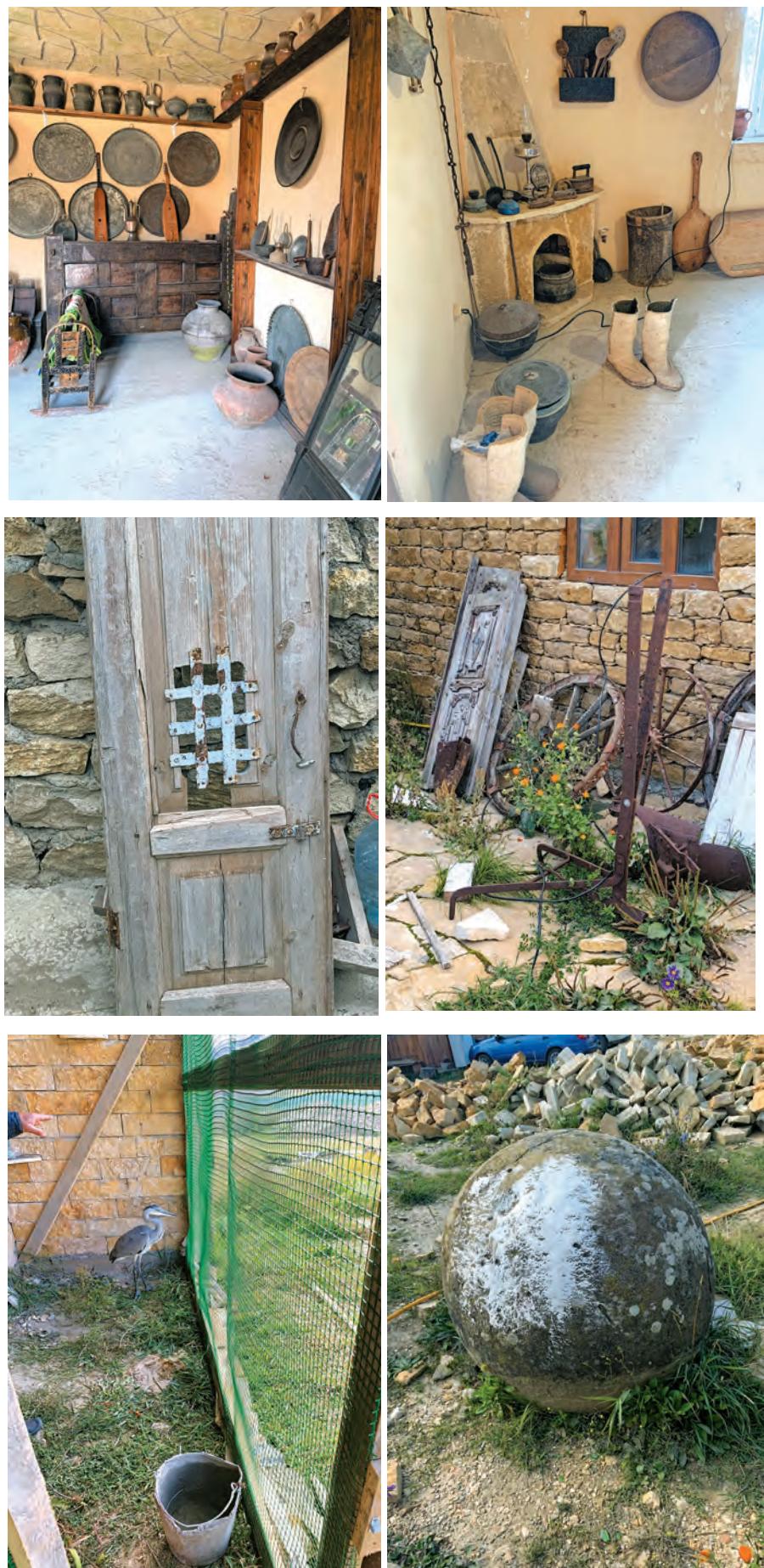
—Нече де къыйындыр?—деп сорайбыз.
Аба буса инбашларын къысып:

—Не заты къыйын болсун?! Биз юртда яшайбыз чы! Бир затталчыкъыдыра, сиотню янгыз бишлакъ учун къоллайбыз. Башгъа күйде сатма имканлыкъ ёкъ...

Сёйлей туруп, гъинкал да гъазир болду—герти къойчу гъинкал.

...Чакъ тав ерде чалт алышина, бираз алда кёкдө бир-эки булат тюгюл гёрюнмей эди. Гъали буса, къара булатлар тавланы дёрт де якъдан къуршагъан. Ел салкъынлыкъыны гелтирди. Савболлашма заман болду. Тек биз къайтмай къалмажакъбыз.

**Ажа АБДУРАГЪМАНОВА,
Сулгият БУЛГЬАЕВА**

ТУРУГЪУЗ!

Ону Магъачқалагъя ювукъда, изумрут тавланы, тёбелени арасында ерлешген ишине барагъанда мени къыйнайгъан бары да соравларыма мекенли жаваплар табарман деп умут этэ эдим. Умутларым бошуна гетмегенине тъакът юрекден сюондюм.

Маржанат Газиева булангъы ёлугъувдан сонг бир затгъа мекенли тюшюндюм. Бизин арабызда оъзлер булангъы гъакълашывдан сонг, юргингде бир тамаша парахат, исси гъислени тувдурагъан гъали де адамларыбыз бар экен. Илиякълы, бойлу-сойлу, исбайы Маржанат Ризвановна мени кабинетини алдында къаршылай. Билмеймен, негер буса да, биз бир-бирибизни хыйлы йыллар таныйгъандай йимик гыс тувду.

Тюзюн айтгъанда, артдагъы вакътилерде магъа Маржанатдагъы йимик рагъмулугъу булангъы, бир затгъа да къарамай, кёмекге алгъасама талпынагъан врачлар ёлукъмагъан. Адамланы савлугъун багъывда ва беклешдиривде арагъа шолай адамлар чыгъартгъанына Яратгъаным алгышлар этемен.

Озокъда, бизде Дағыстанда танглагъан касбусуна хыйлы йылларын багъышлап, берилип чалышагъан яхши врачлар аз тю-

гюл. Амма Маржанат Ризвановна ёлугъувбузну биринчи миңгьелтеринден бир къыйынлы агъвалатда да ругъдан тюшмейгенлиги, къыйынлыкълагъа къайпанмайгъанлыгъы булан юрегимни еледи.

Ол тёкмей-чачмай дегенлей, иштагълы күйде оъзюню касбусуну гъакъында хабарлай, бир тюрлю сырларынча. Гъатта эки-үч соравдан сонг, мени не йимик аврувлар къыйнайгъанын айтып берди.

Шо биз оърде эсгерген: «Бары да аврувлар нервалардан башлана»,— деген ойгъа толу күйде рази болду. Ол невролог болуп ишлейгени 40 йылдан да артыкъ бола. Магъачқаланы гъар тюрлю медицина идараларында загъмат тёкген. Ону касбусынавуна шеклик этегенлер табылса тамаша. Доктор айтгъан чакъы зат гъали мени бир де эсимден таймажакъ. Нервалар—адамны къаркъаrasында гери гъалны гёрсетеген инче тамурлар, шолар ону бары да санлары булан байлангъан бир къурал. Эгер де, нерваланы бирисине сама зиян болса, биз шону шоссагъат гъар тюрлю ерлериз авруп гыс этебиз.

Маржанат Ризвановна айтгъан күйде, оъзюню устьюне гелеген адамланы көп яны баш аврувлар инжитегенини гъакъында көп кант

«Бары да аврувлар нерваларданмы?» Врач-неврологлары инг башлап адатлы күйде шо соравну берелер. Гелигиз, шону тувулувуну герти себеплерин оър даражалы врач-невролог, реабилитолог, «Талги» деген санаторийни бальнеология бёллюгюню заведуюшийи Маржанат Газиевадан билме къарайыкъ.

Шо янгыз бизин уълкеге хас аламаттюгюл. Ерзюндеги барыда пачалыкълардагы гъалны гёзден гечирип къарагъанда, баш аврув биринчи ерде токътагъан экен. Экинчи ерде—къол-аякълардагы осаллыкъ. Арты булан инсультну тувдурагъан—бармакъланы уюйгъанлыгъы. Ондан къайры, адамланы яшавуна остеохондроз, артрит, остеопороз ва оъзге нерваланы бузулуву булан байлавлу къоркъунчлу аврувлар уллу зарал гелтирмеге бола. Адамны къаркъаrasы термометр йимик, къайда не ери авруса, санларында бир бузукълукъ тувулунса, шоссагъат билдире. Шо заман хантавлукъ этмей, врачыгъызынды устьюне барыгъыз.

Лакъырыбызынды вакътисинде оъзге медицина масъалалар да арагъа чыкъды.

—Неврология аврувланы сав этме боламы?

—Бола, тек шогъар мекенли ва узакъ багъыв тарыкъ. Неврология булан авруйгъанланы барысын да биргюпке къошма ярамай, гъариси ни оъзтөрече янлары бар. Гъалыны даражасына гёре, умуми комплекс терапия яздырытала—физиопроцедуралар, массаж, ванналар... Дағыстанлылар шо бары да эмли

чараланы республикадан тышгъа чыкъмай, бизде ойтгермеге бола.

—Сизин санаторийге нечик тюшмеге бола? Путёвка сатып алма тарыктымъ яда шону гъавайын алма да имканлыкъ бармы?

—Сакъатлагъа ва оланы узатагъанлагъа путёвкалар Пенсия фонддан тегин бериле. Гъакъ берип гелегенлер де бар. Биздеги бағылар, мисал учун, хоншудагъы Кисловодск, Железноводск, Ессентукидеги санаторийлерден эсе, хыйлы учуз. «Талгиде» ял алағъанлар ва савлугъун беклешдирегенлер бизин гъар-бир этеген ишибизге, күуллугъубузгъа бек талаплы күйде янаша.

«Талги» булан къысматым байлангъаны 40 йылдан да артыкъ бола. Башгъа ерлерде де поликлиникаларда, медцентрларда ишлегенмен, тек анадан тувгъанлы дегенлей, санаторийимни бир де унутмагъанман, къоймагъанман. Шо йылланы ичинде нече керен касбу билимлени артдырагъан курсларда болгъанман—Харьков, Къазан, Ростов... Бизин мединститутда дарслар юрютгенмен ва

янгыбылимлер, янгысынав топлап, къайтып оъзюмню анадаш санаторийиме алгъасай эдим.

—40 йыл бир санаторийде! Къарагъанда, мунда ишлеме, касбунда оърленме бираз тынчдыр? Яда мен янгылыш боламанмы?

—Тюгюл,—деп иржая Маржанат Ризвановна. —Санаторийде азарханада йимик бирисинден оътиоп, оъргесине чыгъагъан касбу канзилер ёкъ. Мунда гелген адам сав оъмюрю бир къуллукъда ишлей. Мен «Талгиге» жагыл заманларымда, мединститутну битдирген сонг гелдим ва биринчи гюнлерден тутуп, бу санаторийге гъашыкъ болдум. Мунда бары да зат башгъачалай—гъавасы, дарман сувлары, коллективи... Мен Магъачқалада яшайман, тайпа-тухум тамурларым—Къарабудагъентден. Къавгъалы шагъардан сонг башгъа дюньягъа тюшгендей боласан. «Талгиде» гъатта адамлар оъзтөрече аста, сабур күйде сейлелер.

Маржанат Ризвановна неге «Талгиге» Россияны къыбла бойларын-дагъы оъзге санаторийлөгө йимик ягъадан кёп адам гелмейгенин англатды.

—Бир заманларда «Талгини» эмли сувларыны хабары бютюн дюньягъа яйылгъан эди. Тек 90-нчы йылларда бары да ерде йимик гъал бузукълашды. Республикада ағыамиятлы инвестиция проектлени яшавгъа чыгъармaga герек деп лакъыр юрюлегени бириңчи йыл тюгюл. Шоланы арасына бизин санаторийни де къошма ярай эди. Бугюн «Талги» 300-ден де артыкъ ялалагъанланы къабулэтмеге бола, 80-нчи йылланы орталарына ерли минге де етише эди. «Талги» савлай дюньяда сульфид-сероводород сувлары булангъы – биргинге–бир санаторий,—деп хабарлай Маржанат Ризвановна.—Совет Союзну заманларында Темиркъазыкъ Кавказда «Талги» лап макъталгъан ва кёп адам гелеген санаторийге гъисапланы эди. Бугюн де Россияны гъар тюрлю регионларындан бизин эмли сувларыбызда киринме гелегенлер бар. Геле, неге тюгюл, оъзлер айтга-гъан күйде, янгызында багъывну асувлу натижасын сезелер.

Неврология аврувлардан къайры, «Талгини ванналары » къулагъы, тамагъы, бурну, оъпкелери булан инжинегенлөгө де яхши кёмек эти,

КАСБУСУНУ УСТАСЫ

къандагы шекерни шайлы тёбен тюшюре... Тек бизин сувлардан пайдаланма ярамайгъанлар да бар, мисал учун, онкология аврувгъа тарыгъанлар.

Аслу корпусда ремонтэтилгенче бизин озюбюзню музейибиз де бар эди. Биз шонда санаторийге къолтюп таякълар булан гелип, саппа-сав болуп гетгенлени суратларын, таякъларын сакътай эдик. Озъ арабызда биз огъар масхара этип: «Къолтюп таякъланы къабуру»,—дей эдик.

—Сизден къайры, санаторийде дагыда не медицина касбучулар ишлей?

—Къайсы санаторийде де йимик бизде де гелгенлени янгыз невролог тергеп къоймай. Мени алдыма гелгенче башлап терапевт тергей, кардиограммасына, къаныны анализлерине къарала, тийшли буса, кардиолог ва эндокринолог тергевлерден чыгъара. Шо заман биринчи ёлугъувдан тутуп мени алдымда толу маълумат бола. Ондан къайры, клиника психолог, арт-терапевт, нейропсихолог, логопед, игло-рефлексотерапевт, физиотерапевт консультациялар бере.

—Адамны аврувундан толу күйде азатэтиливию неден гъасил бола?

—Медицинада реабилитационный потенциал-гюч деген англав бар. Шо бир нече затдан топлана. Инг алдын авруйгъан ери, ону оылчевю. Амма лап аслусу — адамны аврувундан арчылма сюегенлигини даражасы, ич ругъу, ягы. Эгер де, шо гюч, талпыныв бар буса, къолайгъа къайта. Ёкъ буса, аврувдан къутуларгъа инамлыкъ аз къала. Кёп зат адамны хасиятындан гъасил бола. Ондан къайры, ағылюсю, ювукъ адамлары, оланы янашагъан кюю, герти гъалын англайгъанлыгъы уллу роль ойнай. Мен дос-къардашлары булангъы ишге көп тергев беремен, олар булан ёлугъаман, авруйгъан ювукъ адамы булан нечик гъакълашма, нечик көмек этме герекни англатаман.

—Озюгюзню ағылюгюзню гъакъында айтсағтызарив боларэди?

—Мени тизив ағылум бар, биз дайм гъар-бир этеген ишибизде, хыялларыбызда бир-бирибизни якълайбыз. Эрим Къазихан, гюнаштарындан Аллагъ гечсин, Къара будагъент район судда ишлеген,

мен тул болгъанча биз нече де насилияшадыкъ. Ол таза ва намуслу адам эди. Денгизде если къатынгишини күтгъараман деп, батылып оылду. Уланларым яшавда оъзерин тапгъаны хыйлы бола. Нариман деген уланымны гъакъында бираз алда журналыгъызда тизив мақкала чыкъды, мени ёлумну узата. Ол—профессор, Санкт-Петербургдагы медуниверситетни урология бёллюгюню башчысы, гиччиси де Питерде, ол—полицияны офицери, ортанчысы Магъачкъала шагъарны район администрацияларыны бирисинде чалыша. Мени яшларым магъя 8 торунну савгъат этген. Мен насили ана ва улланаман!

—Лакъырыбызын тамамлай туруп, охувчуларыбызға не насыгъат, ёрав берер эдигиз?

—Озюгюзню аягъыз, айрокъда нерваларыгъызы. Нервалар тирилмей деп айтыла гелген. Шо тюз тюгюл. Тириле, тек уллу къыйнлыкъ булан. Чакъ-чакъда врачланы тергевионден ойтмеге ва толу күйде ял алма унутмагъыз! Аврумагъыз, эсен-аман туругъуз!

ВИОЛЕТТА РАТЕНКОВА

ЙЫР СЕНДЕН БИР ДЕ АЙРЫЛМАС...

**Бугун бизде къонакълыкъда—
Дагъыстанны халкъ артистка-
сы Хадижат Жамалутдинова.
Ону тавушун бир эшитгенде,
дагъы унутма бажарылмай.
Дагъыстанлылар огъар «сагъ-
наны бийкеси» деп негъакъ
айтмай. Хадижат къайсы
тынгловчуну да юргине ёл
табып бола. Ону къысматы
тынч эди деме тилинг айлан-
мас. Тек шогъар да къарамай,
ол бек илиякълы, йымышакъ
хасиятлы адам. Лакъыргъа
гиришгенче, биз Хадижатгъа
лап да таъсирли йырларыны
бириси—Бахтиканы йырын
йырлама тиледик.**

—Муна гъали сизге тынглап, сан-саным титиреп гетди. Гёзьшларым агъымай гъаран чыдадым. Умутларына уллу тереклер авгъян, гючден эрге берилген къызызъяшны зар чечегенин шонча да уста, пагъмулу күйде суратлап, йырлап бажарасыз!

—Мен гъар йырымны юрегимден ойтгеремен. Олардагъы келпетлени оъзюмню ювукъ адамларым йимик гыс этемен. Олар булан бирче къайгъыраман ва сююнемен, йылайман ва кюлеймен.

—Сиз къарагъанда, школа чагъыгъыздан тутуп, бары да чарапарда ортакъылыкъ этеген ерли «юлдуз» болуп гелгесиз?

—Ёкъ, школада мен юлдуз тюгюл эдим. Бийик экеним саялы, гъатта исбайы деп саналмай эдим,—деп иржая Хадижат. Мени бийиклигим кемчилик тюгюл экени, сонг белгili болду. Мен гиччилен берли йырлай эдим. Уйде къызырдашларым йырлайгъян кююне тынглай эдим. Барысыны да тизив, гючлю тавушлары бар эди. Олардан уылгю ала эдим. Бир керен атамны авар театрда ишлейген къурдашы бизде аргъанын унутуп гетген эди. Бир нече гюнню ичинде барыбыз да аргъан сокъма уйренди.

Школадан сонг, шагъаргъа гелдим. Гележегимни музика булан байларман деп турмай эдим. Тек шагъарда магъа бириңчилий къаршы болгъан охув ожакъ музика училище эди. Бир де шекленмей, шоссагъат барып, шонда документлеримни бердим.

—Ата-анағызы не айтар деп ойлашмадыгъызмы?

—Олар мени якъладылар. Охувум тамамлангъанча да, мени Авар театргъа чакъырдылар. Мен «Тавлардан тюшген Али»деген пьесада Заданы ролюн ойнай эдим.

Шолай яшай эдим—охув, иш, йырлар...

Бир гюн мени къурдаш къызлар булан бирче мединституттъя чакъырдылар. Шонда оъзюмню сюююме къаршы болдум. Бойлу-сойлу, исбайы иорданлы улан магъа шоссагъат тергев бермеге башлады...

Узакъ къалмай, биз уйлендик ва етти насилий ыйл Иорданияда яшадым. Бизге улан тувду, бары да зат яхшы эди. Тек бир зат талчыкъдыра эди. Мен ватанымдан, атам-анамдан кёп арекде эдим. Арадан йыллар ойтюп, Дагъыстангъа гелгенде, дагъы гетмеге болмадым. Мен Иорданияда турагъанда, эрибиз булан кёп сапарларда болдуқъ. Бары да Европа, арап пачалыкъланы айланып чыкъдыкъ. Мен оларда концертлер, уллу чарапар нечикъ ойтгерилегенине айрыча тергев бере эдим, эсимде сакълай эдим. Сонг Дагъыстанда концертлер къурагъанда, оланы сынавун къоллама башладым.

—Адамлар сизин таныма башлагъанын, тергев берегенин къачан эс этдигиз?

—Тюзон айтгъанда, бир де шону гъакъында ойлашмагъанман. Шо ончакъы агъамиятлы да тюгюлдюр.

—ГИТИС-ге тюшме не зат талпындырды?

—Мекенли оыр билим болмаса ярамайгъанын мен тезден берли англай эдим. Пачалыкъ университетнитеатр саниятыны факультетин биттирдим. Тек касбума гёре, Дагъыстанда иш тапмадым. Къурдашларым чакъ-чакъда масхара эте бола эди. Сайки, иш чи бир зат да тюгюл, эрге барма къыйын болажакъ. Тек бизде иш тапгъанча, уйленмеге нече де рагъат экен...ёкъ

Женщина Дагестана

6/2021

На кумыкском языке

Учредитель:

Министерство информации и печати
Республики Дагестан.

Главный редактор

Н. М. КЕРИМОВА
e-mail: J-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора
А. Ю. АБДУРАХМАНОВА,
e-mail: delia25@mail.ru

ответственный секретарь

С. Х. БУЛГАЕВА

редактор русского выпуска

Г. Х. АСАДУЛАЕВА

редактор аварского выпуска

Б. Ш. МУХИДИНОВА
bahu4y@mail.ru

редактор даргинского выпуска

П. Г. ВАГИДОВА

редактор кумыкского выпуска

П. Х. ХАЙБУЛАЕВА

редактор лезгинского выпуска

Н. Н. ИБРАГИМОВА

e-mail: shikhnabieva1981@mail.ru

редактор лакского выпуска

З. Т. АБДУРАХМАНОВА

редактор табасаранского выпуска

С. М. ИСРАФИЛОВА

Корреспонденты:

Э. ИБРАГИМОВА,
А. ТАЖУДИНОВА,
В. РАТЕНКОВА.

Заведующий редакцией

С. М. ГАМЗАТОВА

Художественный редактор

Г. А. КУРБАН-АДАМОВА,

e-mail: guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.
e-mail: j-dag@mail.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт журнала «Женщина Дагестана»: женщинадагестана.рф

Сдано в набор 18.10.2021.

Подписано в печать 24.11.2021.

Формат бумаги 60 x 841/8.

Объем: 5,5 печ. л.

Заказ № 1108. Тираж (3393) 737 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г. Выходит на аварском, даргинском, кумыкском, лакском, лезгинском, русском, табасаранском языках один раз в два месяца.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ № ТУ05-00429 выдано Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

На обложках:

I – Эльмира Далгат – доктор исторических наук, профессор, заведующая отделом новой и новейшей истории Дагестана Института истории, археологии и этнографии ДФИЦ РАН.

мен кант этмеймен. Мен тынглавчулагъа тарыкъ йырав экенимни билемен. Сёз ёругъуна айтаман. (кулей).

–Лап сен сюеген не ишdir?

–Шоғъариш деп чайтмассан, тек янгурулу гюн музыканы да ягъып, машин гайдама кепиме геле.

–Машин гайдайгъанынг кёп болами?

–7 йыл. Мен шондан тазза лэззет аламан.

–Яшавгъа чыкъмай къалгъан умутгъуз бармы?

–Не умутлар болсун, айланадагъылар аврый, оыле буса? Нече танышымны вирусяшавун къиркъды... Яшама, яшавдан сююнч алмагъа сюемен. Умутлагъа буса сонг, пандемияны енгип битгенде къарабыз, –деп иржая Хадижат.

–Бош заманыгъызын нечик ойтгересиз?

–Табиатдан, денгиз ягъдан геземе эпсиз ушатаман. Уйде буса, репертуарыма янги йырланы къошаман. Петербургдан уланым гелгенде, лап сююнчлю гюнлерим болуп токътай. Аллагутаала инсан нурлукъга яшавдан лэззет алма хыйлы имканлыкъланы яратгъан, тек шолар булан пайдаланып билмеге герек.

–Барысы да сизин фонограммасызы йырлайгъан йырав гысапда таныйлар. Неге? Фонограмма булан тынч тюгюлмю?

–Тойда къолланабуса чыанглама да боламан, амма концертде –шо тынглавчулагъа бакъгъан якъда уллу абурсузлукъ болуп токътай. Адамлар билетлер де сатып алыш, концертгежанлы тавушгъатынглама геле. Бирдагъы бир зат: мен алда озюм де шолай фонограмманы къоллай эдим буса да, тек сагънада магъа бийивчөлөр пуршав этгенини сюймеймен. Къаравчуланы, тынглавчуланы бары да тергевю сагънада йырлайгъан артистде болмагъа герек.

–Гъар йырны устьюнде озюгюз де, озгелени де инжитип, мекенли, тындырыкълы ишлейгенигизни барысы да биле. Сизин композициялар къаравчуланы гъайран эте. Неге тюгюл, гъариси бир гиччи спектакль йимик.

–Шо къаравчугъагъюмет булан янашагъаным саялы этиле. Башгъачалай мен болмайман, сюйме де сюймеймен.

–Хадижат Жамалутдинова не затны буса да йырламай деп неғъакъ айтылмайдыр. Сиз репертуарыгъызын нечик тизесиз? Сизин сююмлю авторугъуз, композиторугъуз бармы?

–Гертиден де, мен репертуарыма бек жаваплы күйде янашаман. Бырынгъы авар йырланы, Расул Гъамзатовну, Адаллону, Залму Батырованы, Залму Магъамматованы шиърларына гёре язылгъан йырланы къоллайман.

–Мен билеген күйде, Расул Гъамзатов сизин яратывчулугъу – гъузда айрыча ерни тута...

–Озокъда, башгъачалай болма күй де ёкъ. Макътанайым, Расул Гъамзатовични мени учун язгъан айрыча сатырлары бар! Шо ойтесиз тизиз, таъсирили йыр. Расул Гъамзатов, ону яратывчулугъу – бир айрыча сигърулу Алам.

–Расул Гъамзатовну гъакъындағы «Мени Дагъыстаным», «Сыр чечив» деген фильмде сиз шаирни анасыны ролюн ойнайсыз...

–Дюр. Шо мени учун къужурлу сынав болуп токътады. Шорольгъя мени фильмни режиссёру Мурат Ибрагимбеков чакъырды. Бизалда таныш тюгюл эдик. Хапарсыздан Авар театрны алдында ёлугъуп къалдыкъ.

–Яшавугъузда болгъан къужурлу агъвалатлардан къайсын буса да, бирисин хабарласағызы арив болар эди.

–Шо нече де четим масъала. Бири-биринден айрып, айрыча эсге алма бажарылмас. Барысын да озюмню эсге алыш китабым учун сакълап тураман, ким биле, язма урунуп йиберсем де... Къатынны юргеги – тюбю ёкъ океан, ичинде сюювге де, рагьмугъа да, менменликгеде, машин гайдавгъа да ва гиччилик гыллагъа да ер бар, – деп күлей Хадижат.

**Лакъырлашынвнүү юрютген
Баху МУГЬУТДИНОВА**

2022

		ЯНВАРЬ					ФЕВРАЛЬ					МАРТ					АПРЕЛЬ				
Пн	Вт	3	10	17	24	31	7	14	21	28	7	14	21	28	4	11	18	25	Пн		
Вт	Ср	4	11	18	25		1	8	15	22	1	8	15	22	29	5	12	19	26	Вт	
Ср	Чт	5	12	19	26		2	9	16	23	2	9	16	23	30	6	13	20	27	Ср	
Чт	Пт	6	13	20	27		3	10	17	24	3	10	17	24	31	7	14	21	28	Чт	
Пт	Сб	7	14	21	28		4	11	18	25	4	11	18	25		1	8	15	22	29	
Сб	Вс	1	8	15	22	29	5	12	19	26	5	12	19	26		2	9	16	23	30	
Вс	2	9	16	23	30		6	13	20	27	6	13	20	27		3	10	17	24	Вс	

		МАЙ					ИЮНЬ					ИЮЛЬ					АВГУСТ				
Пн	Вт	2	9	16	23	30	6	13	20	27	4	11	18	25	1	8	15	22	29		
Вт	Ср	3	10	17	24	31	7	14	21	28	5	12	19	26	2	9	16	23	30		
Ср	Чт	4	11	18	25		1	8	15	22	29	6	13	20	27	3	10	17	24	31	
Чт	Пт	5	12	19	26		2	9	16	23	30	7	14	21	28	4	11	18	25	Чт	
Пт	Сб	6	13	20	27		3	10	17	24	1	8	15	22	29	5	12	19	26	Пт	
Сб	Вс	7	14	21	28		4	11	18	25	2	9	16	23	30	6	13	20	27	Сб	
Вс	1	8	15	22	29		5	12	19	26	3	10	17	24	31	7	14	21	28	Вс	

		СЕНТЯБРЬ					ОКТЯБРЬ					НОЯБРЬ					ДЕКАБРЬ				
Пн	Вт	5	12	19	26		3	10	17	24	31	7	14	21	28	5	12	19	26	Пн	
Вт	Ср	6	13	20	27		4	11	18	25		1	8	15	22	29	6	13	20	27	Вт
Ср	Чт	7	14	21	28		5	12	19	26		2	9	16	23	30	7	14	21	28	Ср
Чт	Пт	1	8	15	22	29	6	13	20	27		3	10	17	24	1	8	15	22	29	
Пт	Сб	2	9	16	23	30	7	14	21	28		4	11	18	25	2	9	16	23	30	
Сб	Вс	3	10	17	24		1	8	15	22	29	5	12	19	26	3	10	17	24	31	
Вс	4	11	18	25		2	9	16	23	30	6	13	20	27	4	11	18	25	Вс		

ИНДЕКС ПМ818

6+

Подписка в почтовых отделениях "Почта России":

на год – 306,24 руб.; на 6 мес. – 153,12 руб.

В киосках «Дагпечати»:

на год – 252 руб.; на 6 мес. – 126 руб.

Самовывоз через редакцию:

на год – 180 р.; на 6 мес. – 90 р.

